

V. Komunikát a text

1. Výpovědní spojení a jeho formy

1.1 Výpovědní spojení

Komunikační útvar bezprostředně vyšší než výpověď je výpovědní spojení. Výpovědní spojení je nadvýpovědní komunikační útvar vzniklý zvukovým a grafickým spojením výpovědí v textu. Základní textovou formou výpovědního spojení je souvětí (v tradiční syntaxi mu odpovídá souvětí souřadné). Vedle souvětí výpovědního spojení(1) existuje i nesouvětné výpovědní spojení (2) a vícesouvětné výpovědní spojení(3).

1. **Souvětí** je spojení vět ve významově-gramatický textový celek. Ve významově-gramatický celek mohou být spojeny věty jednoduché (*Psal jsem mu, ale neodpověděl*), věty složené (*Psal jsem mu, že přijedu, ale neodpověděl mi, protože patrně nestál o mou návštěvu*), věty jednoduché se složenými (*Psal jsem mu, že přijedu, ale neodpověděl mi*). Souvětí se může skládat z více než dvou takových celků. Podle složitosti lze rozdělit souvětí na jednoduché (ze dvou celků, jako jsou všechny uvedené příklady) a složité (složené z více než dvou celků, např.: *První pán si jí ani nevšimnul, zato druhý se rychle shýbl a Juru pohladil*). Ve složitém souvětí se mohou uplatnit různé vztahy mezi spojenými částmi (větami).

K souvětí přiřadíme i výpovědní spojení založené na významovém vztahu nevětných výpovědí (větných ekvivalentů): *Souhlasíš s ním? Ano i ne*, nebo na spojení větné a nevětné výpovědi: *Skvělý palác a stojí tu již pět set let!*

2. **Nesouvětné výpovědní spojení** je zvukový /grafický/ textový celek, v němž výpovědi obsahově nějak volně souvisejí, ale nejsou v žádném významovém vztahu (koordinačním nebo determinačním): *Dejte pokoj, kdopak by do takové houpačky sedal, to je tak pro vás. Máte hodně známých, proč za některým nezajdete?*

3. **Vícesouvětné výpovědní spojení** je zvukový /grafický/ textový celek (ukončený konkluzivní kadencí a v písmu tečkou), v němž všechny výpovědi nejsou spojeny v jeden významový celek. V takovém výpovědním spojení jsou v jeden zvukový /grafický/ celek spojeny věty, které tvoří více než jedno souvětí: *Lokomotiva už už chce vyrazit, rozpaluje se a supí, je to bezduchý stroj, se zápasícím panem Vorjahrenem nemá smilování* (první souvětí je slučovací ze tří vět s koncovým spojkovým připojením, druhé souvětí je slučovací asyndetické). *Octne se v protichůdném směru a opět je stržen a unášen zpátky, neví kam, ale je mezi lidmi, lidé jsou i vzadu* (první souvětí je slučovací, je zakončeno slovem „zpátky“, druhé souvětí je smíšené, viz kap. V.1.2.3).

1.2 Souvětí a jeho druhy

S o u v ě t í je těsné (zvukové nebo grafické) spojení vět ve významově-gramatický textový celek. Je to spojení věty s větou, v němž jedna věta nevstupuje do struktury jiné věty jako její část (jako její větný člen), věty zůstávají autonomní, a mají proto funkci výpovědní. Souvětí je forma těsného textového spojení výpovědí. Podle syntaktického vztahu vět rozeznáváme: 1. souvětí s řazením, 2. souvětí s podřazováním. Souvětí s řazením je relativně volnější typ spojení výpovědí než souvětí s podřazováním, které je nejtěsnějším typem spojení výpovědí v textu.

1. Souvětí s řazením

S o u v ě t í s ř a z e n í m je souvětí založené na vztahu řazení (viz kap. IV.2.1.1.4). Vztah řazení je formálně syntaktický vztah vět v textu, při němž není jedna věta formálně závislá na jiné větě. Věty jsou k sobě řazeny v syntagmatické rovině (jsou položeny za sebou) a vytvářejí lineární text. Text je smysluplný sled vět na sebe navázaných. Souvětí je v něm vymezeno jako významově-gramatický celek vět. Zpravidla je tento celek ohraničen též zvukově (konkluzivní kadencí) a graficky (tečkou), ale tento zvukový a grafický signál nemusí být nutně mezníkem souvětí. Je mezníkem výpovědního spojení, které může svým rozsahem souvětí přesahovat (viz vícesouvětné výpovědní spojení). Souvětí nemusí být zakončeno konkluzivní kadencí (tečkou), avšak nemůže přesahovat přes hranici danou konkluzivní kadencí (v písmu tečkou). Souvětím není např.: *Nikola vyskočil. Ale provazy se mu zařizly do svalstva.* Jde o textové spojení volnější, než je souvětí, slovo *ale* nehodnotíme v tomto případě jako spojovací prostředek, nýbrž jako navazovací prostředek, konektor (viz kap. V.3.2.1.1). Řazením se vyjadřují v souvětí významové (sémantické) vztahy koordinace nebo determinace. Tyto vztahy jsou vyjadřovány syndeticky (pomocí spojovacích výrazů) nebo asyndeticky (bez spojovacích výrazů), vyplývají z obsahového poměru vět. Na tom je založeno třídění jednoduchých souvětí s řazením na souvětí koordinační (slučovací, stupňovací, odporovací s konfrontačním a vylučovací), syndetické a asyndetické, a na souvětí determinační (důsledkové, důvodové a vysvětlovací), syndetické a asyndetické.

2. Souvětí s podřazováním

S o u v ě t í s p o d ř a z o v á n í m je souvětí založené na vztahu závislosti; jedna věta je formálně závislá na jiné větě, což je vyjádřeno hypotaktickým spojovacím prostředkem na začátku závislé věty (vztažným slovem nebo podřadicí spojkou), ale hypotakticky připojená věta není začleněna do struktury jiné věty jako její člen, proto není větou vedlejší. Obvykle se nazývá nepravou větou vedlejší (vedlejší větu připomíná jen svou hypotaktickou formou). Nepravá věta vedlejší neztrácí svou výpovědní funkci, souvětí s podřazováním je formou výpovědního spojení; jde o těsné textové spojení výpovědí hypotaktickým vztahem. Souvětí s podřazováním třídíme podle způsobu vyjádření hypotaktického vztahu.

1.2.1 Jednoduché souvětí s řazením

1.2.1.1 Koordinační

1.2.1.1.1 Slučovací souvětí

Slučovací souvětí vyjadřuje sounáležitost, spojitost vyjadřovaných skutečností. Syndetická souvětí jsou spojena slučovacími spojovacími výrazy: *a, i, ani, aniž, až, nebo, též...*; *hned - hned, jednak - jednak, ani - ani; buď - nebo, ať - či, napřed - potom - konečně...*

Právě si odbyl maturitu a dal se zapsat na práva. Nečetl jsem to, ani jsem o tom neslyšel. Nikdo se tomu ani příliš nedivil, aniž kdo příliš Hudce litoval. Šest krajin prošli, až v sedmé krajině při královském paláci zůstali. Ořechové listí mě hned palmou ovívá, hned mořským přílivem zašumí. Nejdřív se úpěnlivě modlil, potom začal volat o pomoc.

Asyndeton: *Tato kniha chce seznámit čtenáře s výsledky dosavadní vědecké práce, chce vzbudit větší zájem o tuto zajímavou kapitolu evropských dějin.*

1.2.1.1.2 Stupňovací souvětí

Obsah první věty se v druhé větě stupňuje, zesiluje nebo zpřesňuje (uvádí na pravou míru). Nejčastější spojovací výrazy ve stupňovacím souvětí jsou: *ba, dokonce, ba dokonce, a dokonce, ba i, ano i, ba ani, natož aby, nejen(že) - ale (i).*

Já takovou víru nesdílím, ba pokládám ji za veliké zlo. Už mu nebylo do smíchu, ba mračil se, mluvě o Josefově drzosti. Po těch jedenácte let nepromluvili na sebe ani slova, ba ani si jeden druhého nevsimli. Některé houby přijímají radioaktivní prvky ze spádu, a dokonce je hromadí. Bezednou kapsu alchymie plnili ryzím zlatem, ano i dvorce prodávali. Posměváčkům neodporoval, natož aby se s nimi pral. Nejenže neuznal svou vinu, ale pokoušel se ji svalovat na jiné.

Asyndeton: *Vždyť my už ani nejedeme, my letíme.*

1.2.1.1.3 Odporovací souvětí

Odporovací souvětí vyjadřuje nesoulad dvou faktů: obsahy vět jsou a) v rozporu (*Vzal do ruky sklenku, ale nenapil se*), b) obsah druhé věty omezuje platnost věty první (*Pane králi, rád s vaším synem půjdu, ale musí mne ve všem poslechnout*), c) vyjadřuje se náhrada neplatného faktu platným (*Nemrzlo, naopak mírný vlahý větřík povíval Palackého třídou*). Hlavní spojovací prostředky jsou: *ale, avšak, jenže, nýbrž, naopak, leč, nejen - ale, zato, nicméně, než...*

Pěkně pozdravili, ale stařec se na ně ani nepodíval. Včera došlo opět k srážkám, avšak autentické zprávy o výsledku těchto srážek nedošly. Ostatní zbystrili sluch, neslyšeli však vůbec nic. Otec odběhl hledat advokáty, jenže ti mezitím už opustili soudní síň. Svět není žádná vidina, nýbrž je reálný. Subjekt autorův není činitel jen individuální, je naopak do značné míry podmíněn historicky. To nemocného posílí, leč neuzdraví. Krajina poskytovala velmi málo, než bylo to něco nového, změna. Mluvil klidně, nicméně tušila, že se něco stalo. Sýr je nejen potěšením Francouzů, ale přináší jim i velké trápení.

Asyndeton: *Nestály proti sobě, spolupracovaly. Psal jsem mu, neodpověděl. Já jsem nepřišel na svačtinu, přišel jsem se učit.*

K odporovacímu vztahu lze přiřadit vztah konfrontační vyjádřený řazením (syndetickým nebo asyndetickým): *Ovšem tehdy byl den, a teď je večer. Hoši se tratili za nimi, já zůstal sedět s hlavou v loktech.* Konfrontace je charakterizována tím, že

výpovědní východiska i jádra dvou vět jsou vytčena do kontrastu. Nejběžnějšími konfrontačními spojovacími výrazy v souvětí s řazením jsou *kdežto, zato, a*.

Tam bylo ticho, kdežto všude jinde hemžili se mladí lidé. Já jsem byl ospalý, zato Eva překypovala čínorodostí. Byl jsem tehdy slabě, vypiplané děcko, a řezník Horda byl jedenapůlmetráková hora supícího a funícího masa.

1.2.1.1.4 Vylučovací souvětí

V něm je vyjádřen disjunktivní vztah mezi obsahy vět: platí-li jedno, neplatí druhé (*Bud' má před sebou velkolepého podvodníka, nebo jde o nebyvalý úkaz*). V eventualním typu vylučovacího souvětí, které může být vícečlenné, jde sice o děje, které nemohou platit současně, ale mohou se realizovat alternativně, střídavě: *Po večerech bud' četl nebo psal* (před spojkou *nebo* není čárka). Nejčastější spojovací výraz je dvojdílný *bud' – (a)nebo*, dále se používají *nebo, či, ať – nebo aj*.

Bud' je to hlupák, nebo je to lump. Chovej se tu slušně, nebo sem nechod! Leoš s otcem jezdívali na vodu nebo podnikali horské túry v Tatrách. Milého z ciziny mi vrat, aneb můj život náhle zkrat! Zda věčný hvězd to souzvuk jest, či otčiny mé hlas to zní?

Asyndeton (ojediněle): *Isi to ty, nejsi to ty?*

1.2.1.2 Determinační

1.2.1.2.1 Souvětí důsledkové

Vyjadřuje fakt vyplývající z jiného faktu jako nutný závěr. Důsledkový vztah je obrácený vztah příčinný a důvodový: *Zná jejich posedlost, a proto se nesnaží jim něco rozmlouvat* (*Protože zná jejich posedlost, nesnaží se jim něco rozmlouvat*). Spojovací prostředky: *proto, tedy, tudíž, a proto, a tedy, a tudíž*; popř. hovor. *tak, a tak, tož*.

Tvůj bratr je člověk dobrý, proto jsem mu požehnal. Jsme všichni, můžeme se tedy vydat na cestu. Pustá ulice se koupala v nastydlém svitu měsíce, a omyl byl tudíž vyloučen. Továrna poznala jeho výkonnost, a proto ho přijala. Z četníků neměl posud nikdo kdy eskortovat Šuhaje do Volového, a tak seděl Nikola již druhou noc na podlaze u šicího stroje. Platu mnoho neměl, tož si vydělával všelijakým písařením a kostelní službou.

Asyndeton: *Měla tenounké trepky, musela cítit každý kámen. Potřeboval peníze na nástroje do ordinace, nemohl je utrácet za nesmyslnou reklamu.*

1.2.1.2.2 Souvětí důvodové

Druhá věta vysvětluje důvod pro tvrzení v první větě (jde o vysvětlení rázu příčinného). Spojovací výrazy: *neboť, vždyť, totiž*.

Nedrž se jen hesel a slov, ale věcí, neboť pak můžeš věci zlepšovat. Mnozí dobrovolní hasiči začínali couvat, neboť požářiště spalovalo. Kašpar s nimi drží, vždyť je z nich. To podělkování u sedláka bylo pro matku jakousi společenskou degradací, vždyť její rodiče v Kylešovicích měli stateček. Pokoj byl tmavý, vedl totiž do úzkého dvora sousedního domu.

Souvětí důvodové se od následujícího typu souvětí vysvětlovacího liší svým explicitně kauzálním významem; od složené věty s vedlejší větou příčinnou a důvodovou (viz kap. IV. 2.3.6.4) se liší gramaticky: není založeno na závislosti, která je formou začlenění věty příčinné a důvodové do struktury

věty řídicí ve funkci věty vedlejší. Tento rozdíl vyplývá z rozdílu významového, řazením se vyjadřuje kauzální vztah jako vysvětlení, vysvětlení musí následovat za faktem, který se vysvětluje, proto se souvětí důvodové (založené na řazení) vyznačuje neměnným pořadím vět (na rozdíl od vedlejší věty příčinné a důvodové, která může jak následovat, tak předcházet svou větou řídicí, protože vysvětlovací charakter nemá).

U asyndetického spojení je těžké rozlišit, o jaký typ jde. Za asyndetické souvětí důvodové lze považovat takové spojení, které je nejpříměřeněji možno transformovat v syndetické souvětí důvodové: *Výsledek zkoušek byl zajímavý: v žeburu se našel vysoký obsah olova* (→ *v žeburu se našel totiž vysoký obsah olova*; vzhledem k dvojtečce mezi větami by byla transformace → *protože v žeburu se našel vysoký obsah olova* méně adekvátní).

1.2.1.2.3 Souvětí vysvětlovací

Do vysvětlovacího souvětí lze zahrnout dva významové typy: 1. Týž fakt je podán dvojmo, jde tedy jen o jiné vyjádření téže věci, aby se adresátovi věc lépe objasnila, ozřejmila: *Nepočínal si dost ekonomicky, tj. nešetřil svými silami. Metodika duchovních věd má charakter „idiografický“, tj. obrací svůj zřetel k individualnosti předmětu*. 2. Jistý fakt je vysvětlován odkazem na jiný fakt; fakt v druhé větě není podáván jako odůvodnění (třebaže spojovací prostředky jsou většinou obdobné jako v souvětí důvodovém: *totiž, vždyť, však*), nýbrž jako fakt důležitý k pochopení faktu prvního.

Žena se raději baví, totiž nechává se raději bavit. Jakž bych neplakal, vždyť mně otec umřel. Ať si to nechá pro sebe, však se to stejně dovíme. Vysvětlovací vztah lze vyjádřit i zájmeným výrazem *to* se spojovací funkcí: *Bylo slyšet temné dunění, to letěly bombardovací svazy vysoko nad námi*.

Asyndetické souvětí vysvětlovací: *Druhý význam odpovídá obvyklému názoru na věci, je konvenční. Šli nejlehčí cestou, hojili se na doktorech. Měl jednu slabou stránku: dal se koupit za kousek cukru*.

1.2.2 Jednoduché souvětí s podřazováním

Souvětí s podřazováním je souvětí s formálně závislou větou, která však není větou vedlejší. Proto se mu říká též souvětí s nepravou větou vedlejší. Věty jsou nejčastěji ve vztazích koordinačních (a konfrontačních), závislé věty nevstupují do struktury jiných vět jako jejich větné členy. Např. druhá věta v souvětí *Z druhé strany přiběhl pes, který se dal do štěkání*, formálně závislá na slově *pes*, není přívlastková, protože nedeterminuje slovo *pes*, nýbrž vyjadřuje následný děj koordinovaný s prvním dějem (vyjadřuje, co pes dělal poté, co přiběhl: *a dal se do štěkání*). Na rozdíl od toho ve složené větě *Z druhé strany přiběhl pes, který štěkal* je věta *kteřý štěkal* začleněna do struktury předcházející věty jako nejen závislá na slovu *pes*, ale i toto slovo determinující (= štěkající pes), a je proto vedlejší větou přívlastkovou.

Nepravé vedlejší věty v souvětí s podřazováním dělíme primárně podle způsobů vyjádření jejich závislosti na 1. vztažné, 2. spojivé.

1.2.2.1 Souvětí s nepravými vedlejšími větami vztažnými

- a) člensky rozvíjející,
- b) větně rozvíjející.

a) Souvětí s nepravou vedlejší větou vztahnou člensky rozvíjející je souvětí, v němž se nepravá vedlejší věta formálně vztahuje k podstatnému jménu řídicí věty, ale nedeterminuje ho, nevyjadřuje jeho vlastnost, nýbrž vyjadřuje rozvedení děje nebo následný děj. Věty jsou ve vztahu koordinačním slučovací. Nepravá vedlejší věta je uvozena relativem *který, jenž*, popř. i jinými, např. *kde, kam...*

Spadl pod vlak, který ho přejel. Přitom sbírala byliny, které pak doma sušila. Poté se ujal slova generální tajemník OSN, který seznámil delegáty s obsahem kompromisního řešení. Otevřela dveře, z nichž se vyvalilo mračno páry. Běžel jsem do pokoje písařek, kde jsem zastihl paní Lánovou.

b) Souvětí s nepravou vedlejší větou vztahnou větně rozvíjející je souvětí, v němž nepravá vedlejší věta navazuje na celý obsah předcházející věty a bývá připojena „větnými relativy“: zájmenem *což (čehož, čemuž ... čímž)* nebo příslovci *přičemž, načež, pročez, začez...*

Lidé budou hmotně zainteresováni, což bude mít vliv i na kvalitu zboží. Luskli prsty, což u něho bylo dobrým znamením. Požádal o odklad zkoušky, což mu nebylo povoleno. Daly se horlivě do práce, přičemž jim Katynka statečně pomáhala. Nebylo lze dorozumění docílit, pročez nastal nový boj.

1.2.2.2 Souvětí s nepravými vedlejšími větami spojkovými

Jsou dvojího druhu: a) nekonfrontační, b) konfrontační.

a) Souvětí nekonfrontační s nepravou vedlejší větou spojkovou je trojí:

aa) Nepravá vedlejší věta záporná se spojkou *aby*; tyto věty připomínají věty účelové, ale nevyjadřují účel, nýbrž mají smysl blízký větám odporovacím. Někdy se označují jako věty vyjadřující „osudové vyústění děje“ věty řídicí.

Po pátém svazku práci přerušil, aby v ní již nikdy nepokračoval. V následujícím roce těžce onemocněl, aby se z choroby už nikdy nevzpamatoval.

ab) Nepravá vedlejší věta kladná se spojkou *aby*; spojení je blízké slučovacímu.

Odmíchl se, aby teprve po chvíli pokračoval. Ve chvíli, kdy urské impérium utrpělo první trhliny, Aššur se osamostatnil, aby nadále existoval jako nezávislý městský stát.

ac) Nepravá vedlejší věta se spojkou *takže*. Tato spojka je podřadicí účinková, ale používá se jí též ve významu důsledkovém, nevyjadřuje-li následek velké (malé) míry něčeho, nýbrž prostý následek něčeho. V takovém případě jde sice o větu závislou, ale nikoli vedlejší (nemá větněčlenskou funkci, je synonymní s důsledkovým souvětím).

Plovací vesta mě občas vynese k hladině, takže se mohu nadechnout. V těchhle zeměpisných šířkách je v květnu v noci dost jasno, takže jsme na práci viděli.

b) Souvětí konfrontační (kontrastně konfrontační) s nepravou vedlejší větou spojkovou je souvětí, které vyjadřuje konfrontaci dvou rozdílných (kontrastních) skutečností (dějů) formou hypotaktickou: obsahuje formálně závislou větu se spojkou *jestliže, -li, zatímco, aby, když*, která není větou vedlejší.

Jestliže dole ve vrátnici bylo dusno až nepříjemné, tady nahoře pod rovnou asfaltovou střechou bylo ovzduší doslova nedýchateľné. Ale bylo-li mezi vědci vzrušení, bylo mezi politiky a diplomaty právě rozčilení.

Některí lidé nepotřebné věci z domu vyhazují, zatímco druzí je vždy někam pečlivě uloží. (Zatímco někteří lidé nepotřebné věci z domu vyhazují, druzí je vždy někam pečlivě uloží.) Stadion na okamžik ztichl, aby vzápětí propukl v obrovské nadšení. Slavoj porazil Duklu 4 : 3, když ještě v poločase prohrával 1 : 2.

Z konfrontačního charakteru souvětí vyplývá jeho dvojčlennost. Konfrontují se v něm kontrastující východiska a jádra dvou výpovědí. Svým konfrontačním charakterem kontrastujících skutečností (dějů) se blíží významu odporovacímu.

1.2.3 Složitě souvětí

1. Složitě souvětí s řazením se skládá ze tří a více přiřazených větných útvarů, jimiž jsou buď věty jednoduché nebo složené. Může být založeno na jednom druhu významového vztahu nebo na druhých různých. Je-li založeno na jednom druhu významového vztahu, lze ho podle tohoto vztahu jako celek pojmenovat, např. jako souvětí slučovací, a to:

a) asyndetické: *Nic jí nesliboval, nic nenaznačil, ničím neposkytl naději*; b) syndetické: ba) polysyndetické: *I běželi k nim a podívovali se nákladu kupeckému a chválili užitečné kusy zboží a s pohrdáním patřili na kusy jiné*; bb) s koncovým spojkovým připojením: *Vstal, protáhl se a šel ke dveřím*.

Je-li složitě souvětí založeno na různých druhích významových vztahů, jde o souvětí smíšené, např. *Otočil jsem se a chtěl odejít, jenže on si mě přitáhl zpátky* (souvětí o třech jednoduchých větách, první a druhá věta je spojena vztahem slučovacím, druhá a třetí vztahem odporovacím). /1/ *Odtud vedou vás kamsi pro nic a za nic*, /2/ *a když se tomu divíte, dají vám razítko a nějakou cedulku, abyste se nedivili*, /3/ *ale můžete ji s klidem zahodit, protože ji nikdy nebudete potřebovat* (první věta, jednoduchá, je spojena slučovacím vztahem s druhou větou, složenou, a ta je spojena odporovacím vztahem s třetí větou, složenou).

2. Složitě souvětí s podřazováním je v některých případech možné, ale v jazykové praxi se vyskytuje řidčeji: *Otevřel dveře, což způsobilo průvan, který pak rozbil okno*.

3. Složitě souvětí s řazením a podřazováním: *Nádherného osvětlení velkého sálu se nedosáhne nepřímým osvětlením bílého stropu, neboť toto osvětlení nemá stínů, takže obličej, plastiky a reliéfy působí plošně, nevýrazně* (první věta s druhou je spojena řazením, jde o vztah důvodový; druhá věta s třetí je spojena podřazováním, třetí věta je nepravá věta vedlejší). *Silnice šla rovinou, takže nebylo třeba najímat příprěž, a stoupala-li někde přes, bylo možno opřít se rameny* (první věta s druhou je spojena podřazováním, druhá věta je nepravá vedlejší věta, a zbytek, který tvoří věta složená, je připojen řazením).

1.3 Formální vztahy výpovědí v textu

Formální textové spojení výpovědí se realizuje řazením výpovědí, vedle toho též podřazováním a vsouváním.

1.3.1 Řazení výpovědí

Textové spojení řazením výpovědí je základní a nejběžnější způsob realizace textu. Řazení je lineární přidávání jedné výpovědi k druhé, čímž se text rozvíjí v jed-

né promluvové linii, buď časové (při mluvení), nebo prostorové (při psaní). Řazení se realizuje trojím způsobem:

a) spojováním výpovědí pomocí spojovacích prostředků: *Slunce svítí, ale vítr fouká* (vzniká tím výpovědní spojení realizované souvětím, v našem příkladě odporovacím);

b) připojováním výpovědí po koncovém signálu pomocí připojovacích prostředků, konektorů: *Slunce svítí. Ale vítr fouká.*

c) juxtapozicí, tj. pouhým postavením výpovědí vedle sebe (za sebou) bez spojovacích prostředků: *Slunce svítí. Vítr fouká.* (V druhém a třetím případě vzniká text nadsouvětný.)

1.3.2 Podřazování výpovědí

Textové spojení podřazováním výpovědí vzniká

a) užíváním tzv. nepravých vět vedlejších; jsou to závislé věty s výpovědní funkcí, patří do téže promluvové linie jako výpovědi, na nichž jsou závislé (viz kap. V.1.2.2);

b) užíváním závislých vět s ne plně autonomní výpovědní funkcí, které nejsou součástí věty složené a nepatří do základní promluvové linie. Jde o různé autorské komentující poznámky podávané hypotaktickou větovou formou: *Bydlela tehdy – jestli se nemýlím – v Praze. Jestli se nemýlím, bydlela tehdy v Praze. Jeho verše – abych pravdu řekl – mne nezaujaly. Strýc je už – že to tak musím říci – trochu senilní. Jak všichni dobře víte, čeština má sedm pádů. Čeština má – jak všichni dobře víte – sedm pádů. Čeština má sedm pádů, jak všichni dobře víte.* Tyto případy ani v in-terpozici nehodnotíme jako pravé vsuvky. Skutečná vsuvka nemůže stát v antepozici, kdežto tyto závislé věty ano.

1.3.3 Vsouvání výpovědi (a reliéfizace textu)

V s o u v á n í je vkládání výpovědi (výpovědí) do jiné výpovědi. Text se tím odstupňuje, neboť vkládání oslabuje důležitost sdělení. Vsunuté části obsahují většinou vedlejší informace nebo hodnotící a jiné poznámky: *Někteří odborníci – takových však bylo velmi málo – by za žádnou cenu nevstoupili do služeb okupantů. Naproti tomu u šatů – berme je stále za zástupce ostatních věcí – dokáže móda znejistit jejich estetickou hodnotu. Vracela se jednou v zimě večer domů a na schodišti – mráz mi přebíhá po zádech, když o tom píše – ve výklenku spatřila modravý plamen třepotající se ve tmě.* Výpovědi nevětné ve funkci vsuvky: *Už jsme na to – mamá sláva – příliš staří. Klopýtá, hromské živobytí, na chodníku, kde zná každý kámen.* Vsuvka může mít i formu souvětí: *Nevím už – paměť klame, a proto si vymýšlí–, kdo z té pře vyšel vítězem.*

Vsuvka není syntakticky začleněna do struktury báze výpovědi, i když může mít někdy podobu závislé věty (nikoli však vedlejší věty): *Náš okresní předseda – jak říkají předsedovi okresního úřadu – si mne dosud sotva všiml. Na bastaj, jak se hradbám říkalo, vzhlížela celá Praha.* Syntaktická nezačleněnost vsuvky do báze výpovědi

neznamená, že jde o spojení asyntaktické, vsuvka náleží do syntaxe textové, mezi ní a bázovou výpovědí je vztah navazování. Anaforické navazování: *Kniha je zarámována předmluvou (v ní je stručně vyložen přístup autorů k stylistické problematice) a závěrečnou kapitolou, v níž je naznačena...*; kataforické navazování: *Není uveden rok vydání – a co je naprosto nepochopitelné – ani jméno autora.* K navazování mezi bázovou výpovědí a vsuvkou se používá (jak ukazuje posledně uvedený příklad) i konektorů (viz i kap. 3.2.1.1).

Vsuvka je vyznačena v textu zvukově (pauzami, rovnou melodií, rychlejším tempem, snížením hlasového tónu) a graficky (pomlčkami, závorkami, někdy jen čárkami).

Vsouváním jiného řádu je případ, kdy se do jedné z výpovědí základní promluvy vkládá jiná promluva (jednovýpovědní nebo vícevýpovědní): *Hlásky se dělí – Nováku, neberte se při výkladu a dávejte pozor – na souhlásky a samohlásky.*

V textu se často naznačuje, zejména závorkami, že některé výpovědi nepatří do základní promluvové linie. Tento jev nazýváme reliéfizace textu (srov. reliéfizaci výpovědi). Výpovědi takto odsunuté do pozadí nejsou vloženy do jiných výpovědí, jako je tomu u výpovědních vsuvek: *Josef II. si v r. 1781 za své návštěvy Prahy prohlédl i stavbu nového divadla (stály již zdi) a měl z něho velikou radost. Po bitvě na Bílé hoře spisovná čeština byla postupně vytlačována ze svých pozic a její funkce přebírala zejména němčina, zčásti latina (ta si své místo ve vědeckém vyjadřování a v poezii uchovala v jisté míře i v předcházejícím období humanistickém).*

Protože podstatnou vlastností vsuvek je vložení výpovědi do jiné výpovědi, musíme výpovědi vybočující z roviny ostatního textu (a umístěné zpravidla v závorkách) hodnotit podle jejich postavení v textu různě: a) *I nejstarší český kronikář Kosmas (zemřel r. 1125) si představoval, že prvním obyvatelem naší vlasti byla družina praotce Čecha;* b) *Toho jména užívá ve svých všeobecných dějinách Polybios, vzdělaný Řek, znalý římského prostředí, který osobně navštívil také Španělsko a jižní Francii (zemřel r. 120).* Funkčně se od sebe oba jevy zřetelně neliší (oba slouží k podávání méně důležitých informací), ale vsuvka svou polohou přerušuje výpověď a stává se tím výpovědí jakoby paralelní vzhledem k textu (příklad a)), kdežto části textu v závorce umístěné za výpovědí (které mohou být i rozsáhlejší než výpověď) lineárnost textu nenarušují, protože text nepřerušují, pouze ho odstupňovávají (příklad b)).

2. Komunikát

2.1 Komunikace a komunikát

Komunikace je proces dorozumívání, společenský styk s cílem výměny myšlenkových obsahů mezi účastníky komunikace (komunikanty).

Poznámka: Slovo komunikace (vzájemné dorozumívání) má základ v latinském slově - adjektivu - *communis* (společný); *communicare* činit něco společným, komunikovat, dorozumívat se.

Ve vztahu ke komunikačnímu procesu je komunikát běžně chápán jako součást celé komunikační události, komunikačního aktu, a to jako výsledek, psaný, tištěný nebo mluvený.

Při komunikaci vystupují do popředí tyto základní složky:

- účastníci komunikace (komunikanti), mezi nimiž dochází k interakci, a jejich záměr
- způsob kontaktu (spojení) komunikantů a vztahy mezi nimi
- téma (skutečnost, o níž se komunikuje)
- kód
- kanál komunikace

Kód je dohodnutý systém znaků (signálů) i pravidel spojování, řazení znaků pro přenos informace, popř. systém pravidel pro přiřazení významu k znaku nebo signálu, srov. kód číslcový nebo kód telegrafní (Morseova abeceda). V jazykové komunikaci je tímto kódem použitý jazyk.

Kanál je prostředek nebo soustava prostředků a prostředí sloužící k přenášení signálu, k spojení komunikantů (často umožňující dálkový přenos – kanál televizní, telefonní vedení apod.); v přímé komunikaci je to prostor, v němž se komunikanti při komunikaci stýkají.

2.2 Text ve vztahu ke komunikátu

Výraz text se chápe různě – na rozdíl od pojmů nižších rovin, které jsou zřetelně diferencovány, srov. v kap. IV.1 a 2 např. výpověď × věta (i když se někdy ani tyto pojmy přesně nerozlišují a pro oba se užívá výrazu věta).

Termínu text se užívá

1. jen řídce pro označení řečového jednání, komunikační neboli textové události, tj. pro označení procesu dorozumívání, komunikování (komunikace)

2. častěji pro označení výsledku tohoto komunikování, tj. pro vzniklý komunikát (tj. jazykový projev, někdy označovaný jako promluva)

Poznámka: Výrazu jazykový projev a promluva se užívá i pro význam 1, tj. pro proces komunikování.

3. pro označení struktury komunikátu; lze mluvit i o „vzorci“ či o schématu zachycujícím vnitřní vztahy komunikátu, zvláště vztahy mezivětné.

V naší knize užíváme výrazu text ve významu 3, tj. ve významu struktury jazykového projevu (promluvy), někdy ovšem souhrnně (i pro význam číslo dvě), není-li důležité významy 2 a 3 odlišovat.

Text je podle tohoto pojetí konstitutivní složka nejvyšší jazykové, tj. textové roviny. Texty jsou různě rozsáhlé; nejkratší zahrnují třeba jen jednu větu/výpověď, jiné jsou rozsáhlé a tvoří je někdy celé sestavy různých kratších textů (tj. text se skládá z textů).

Nepochybně je tedy pojem text chápán v kterémkoli významu (1, 2, 3) vyšší pojem, než je věta (nebo výpověď).

Poznámka: Výraz výpověď rovněž explicitně nevyjadřuje, zda jde o vypovídání, tj. o výpovědní událost, nebo o její výsledek.

Nadvětné útvary se vytvářejí podle jistých pravidel, obdobně jako věty, ovšem tato pravidla jsou ještě složitější a zatím méně poznána, a jeví se jako méně přesná, jako vágnější.

2.3 Komunikační jednotky

Základní komunikační jednotkou je komunikát (jazykový projev), elementární komunikační jednotkou je výpověď (viz oddíl Výpověď a věta).

Výpovědi se mohou spojovat ve formální (zvukový nebo grafický) a sémantický celek. Tím vzniká výpovědní spojení. Vytvářejí ho výpovědi (větné i nevětné), které autor spojuje těsněji než ostatní části komunikátu, protože je chápe jako významový celek. Výpovědní spojení je tedy nejtěsnější spojení v rámci komunikátu (viz blíže kap. V.1).

Základní formou výpovědi je věta (jednoduchá nebo složená) (viz oddíl Výpověď a věta).

Základní formou výpovědního spojení je souvětí. Souvětí je textové spojení (jednoduchých i složených) vět ve zvukový, sémantický i gramatický celek. Jako výpovědi odpovídá věta a výpovědnímu spojení souvětí, tak nejvyšší jednotce v hierarchii komunikačních jednotek, komunikátu, odpovídá text.

Poznámka: V naší knize se zabýváme pouze komunikáty / texty jazykovými (verbálními), existují však i komunikáty / texty nejazykové povahy (neverbální), jako např. hudební skladba, balet, obraz aj., a komunikáty / texty smíšené, tvořené prostředky jazykovými i mimojazykovými (např. řečový projev doprovázený mimikou a gestikulací, ilustrované knihy, některé reklamní texty s obrázky, melodramata). (Dále viz kap. Druh komunikace.)

2.4 Komunikační proces

2.4.1 Komunikační situace

Komunikační proces vždy probíhá za určité situace, tj. v určité době, na určitém místě a v jisté společenské atmosféře; ty komunikování ovlivňují. Součástí této situace je situace komunikační. Tvoří ji počet účastníků a jejich sociální, věkové složení, jejich vztahy, prostředí a čas, v nichž se komunikace odehrává.

Na komunikační situaci jsou více vázány projevy nepřipravené, ty s ní mohou více počítat než projevy připravené. V projevech přijímaných v jiné době, na jiném místě, než vznikly, se vliv komunikační situace, v níž projev vznikl, nemůže (příliš) projevit.

Komunikát často navazuje na jiný komunikát, na jiné komunikační události, takže se stává součástí celého řetězce, zapojuje se do komunikačního kontextu.

2.4.2 Etapy komunikačního procesu

Komunikování – pokud není bezprostřední, nepřipravené – mívá zpravidla tři etapy; jsou to:

- k o m u n i k a č n í k o n c e p c e (plán) – etapa předcházející vlastnímu komunikování. Obsahuje výběr tematiky i shromáždění látky, představy o jejím rozvržení a způsobu podání. (Tato etapa zahrnuje invenci a promýšlení kompozičního postupu.)
- vlastní komunikování – tvorba (produkce) komunikátu, zahrnuje realizaci kompozičního postupu a vlastní stylizaci, popř. korekturu celého postupu
- r e c e p c e (p ř i j í m á n í) k o m u n i k á t u – obsahuje vnímání (poslech/čtení), porozumění, popř. interpretaci komunikátu; někdy recepci náročného textu předchází ještě jeho zprostředkování.

2.5 Druhy komunikace

Komunikace podle své povahy, podle prostředku, který je jejím základem, může být:

a) **V e r b á l n í**; tj. realizovaná výhradně pomocí jazykového materiálu: fonémů, morfémů, slov a vět, a to formou mluvenou nebo psanou/tištěnou: ve formě mluvené s uplatněním prostředků paralingválních (síla a barva hlasu, melodie, přízvuk, rytmus a tempo řeči, vkládání pauz). Při komunikaci se někdy kombinuje slovo mluvené a slovo psané/tištěné (např. při přednáškách apod.).

b) **V e r b á l n ě – n e v e r b á l n í**; při ní jde o kombinaci prostředků verbálních a paralingválních s prostředky nonverbálními (extralingválními), k nimž patří využití proxemiky (míry vzdálenosti mezi komunikanty), haptiky (dotyku, fyzického kontaktu: podání ruky, polibek, facka...), posturiky (polohy a konfigurace těla mluvčího a posluchače), kineziky (pohybu komunikantů – nejen gestiky a mimiky, tj. pohybů relativně malých – gest rukou a změny výrazu obličeje, ale pohybů celého těla včetně chůze při komunikaci). Uvedeným prostředkům mluveného projevu více či méně odpovídají v psaném/tištěném projevu adekvátní prostředky grafické. Při komunikaci může ovšem jít i o kombinaci s hudbou a s obrazy.

Příkladem jsou comics, v nichž základem sdělení jsou obrázky provázené stručným, často jen chudým slovním doprovodem umístěným v „obláčcích“, dále televizní nebo rozhlasové pořady.

c) **N e v e r b á l n í** – sem patří například pantomima, kreslené vtipy nebo plakáty a reklamy beze slov, sdělování realizované např. světelnými aj. signály (červené, zelené, oranžové světlo na křižovatce nebo smluvené zvukové signály pro různé poplachy ...).

Verbální projevy mohou být

- z v u k o v é: vzniklý jazykový projev (komunikát) je mluvený (ústní)
- g r a f i c k é: vzniklý jazykový projev je psaný (písemný) nebo tištěný
- k o m b i n o v a n é, z v u k o v ě - g r a f i c k é, např. mluvený projev je doprovázen psaním na tabuli, nebo psaný projev je promítán zpětným projektořem a doprovázen zvukovým komentářem.

2.5.1 Verbální komunikát a jazyk

Verbální komunikát (jazykový projev) může být realizován j e d n ě m j a z y k e m nebo dvěma i více jazyky – to bylo běžné v starší době. V českém textu se hojně

užívalo textů latinských, řídčeji řeckých, často vznikaly smíšené texty latinsko-české, např. tzv. makarónské verše.

Poznámka: Někdy komunikát přímo obsahuje samostatně vyčleněné části jiných projevů, citáty. Citát je komunikát užitý v jiném komunikátu.

Citáty užitý v odborné literatuře jsou často uváděny v uvozovkách s přesným udáním bibliografických údajů (tj. autora díla, z něhož citát je, nakladatelství, místa a roku vydání díla a strany, na níž příslušné citované sdělení čtenář najde).

V odborné literatuře, ale i jinde se využívá cizojazyčných citací. Ve starší době (při běžném ovládní němčiny) byly časté citace německé v kontextu českém. Za první republiky se takto v českém odborném, např. lingvistickém projevu užívalo francouzštiny, později ruštiny, dnes především angličtiny.

Také v umělecké literatuře se mísí různé jazyky, např. je tak vystižena jazyková situace určitého místa, vadnými konstrukcemi užitými v cizím jazyce je charakterizována literární postava ... (srov. Pallek, Pomocník a Akáty – kombinace slovenštiny a maďarštiny, W. Styron, Sofiina volba, L. Q. Ross, Pan Kaplan má třídu rád).

Existují různé typy jazykově smíšených komunikátů; např. se realizují komunikáty různými útvary a prostředky téhož národního jazyka. I v rámci jednoho jazyka může tedy někdy autor užit jeho různých variant (jeho různých znění, útvarů), např. střídá spisovný jazyk s obecnou češtinou, s nářečím nebo slangem apod. Střídání prostředků různých útvarů (zvláště tomu tak bylo v literatuře 19. a začátku 20. století) souvisí i s rozčleněním komunikátu na řeč autorskou a řeč postav (autor charakterizuje postavy řečí a tím je sociálně nebo regionálně začleňuje).

2.6 Komunikanti

2.6.1 Kontakt komunikantů

Z hlediska kontaktu komunikantů lze mluvit o komunikačním styku přímém bezprostředním (odehrává se z „očí do očí“), přímém zprostředkovaném (např. při telefonickém rozhovoru) a nepřímém, tj. odloženém, kdy proces tvorby a recepce komunikátu neprobíhají současně (jde o písemné projevy, např. o korespondenci, o novinové články, odborné stati, o předem natočené mluvené projevy v televizi, v rozhlasě ...).

2.6.2 Vztahy mezi komunikanty

Pro komunikaci je významný vztah mezi komunikanty. Komunikaci ovlivňuje to, zda se účastníci znají, nebo neznají. Podle toho může být komunikace důvěrná, nebo naopak odtažitá, emocionálně neutrální. Dále záleží na sociálním postavení a věku účastníků komunikace, neboť podoba komunikace se může lišit i podle toho, zda jde o komunikaci mezi sobě rovnými, nebo nerovnými partnery (např. při komunikaci nadřízeného s podřízeným).

2.6.2.1 Zkušenostní komplex (fond) komunikantů

Vliv na ráz komunikace má i to, jaký vztah mají komunikanti k věcnému obsahu, který je předmětem komunikace, jaká je jejich míra a hloubka znalostí předmětu komunikace.

Podstatný je vztah mezi tzv. zkušenostním komplexem (zkušenostním fondem), tj. obsahem a objemem vědomí, komunikantů. Někdy se neopodstatněně jako předpoklad úspěšné komunikace uvádí stejný objem a obsah jejich zkušenostních fondů. To může platit např. u odborných diskusí, ale nikoli obecně. Zvláště to neplatí v komunikaci pedagogické, v níž je naopak podmínkou úspěšnosti vyšší úroveň komunikačního fondu učitele než žáka. V tomto případě je důležitý přiměřený způsob podání, budovaný na přesném odhadu zkušenostního fondu příjemce. Přiměřenost/nepřiměřenost podání totiž ovlivňuje vztah příjemce ke komunikaci, mj. ochotu přijímat informace, účastnit se vůbec komunikace.

2.7 Téma a obsah komunikátu

Téma je předmět sdělování, tj. ten základní fakt skutečnosti (ať vnější nebo psychické), na který se sdělování zaměřuje a který má sdělení adresátovi zprostředkovat. Je to tedy základ obsahu komunikátu.

Obsah komunikátu je souhrn informací, které komunikát přináší. Tyto informace mohou mít charakter věcný, emocionální, estetický, ale zahrnují i postoje k jevům (konotace) a narážky (popř. odkazy) na jiné komunikáty (tzv. aluze).

2.8 Členění komunikátu podle účasti komunikantů na komunikaci

Podle účasti komunikantů na komunikování lze projevy členit na

- a) dialogické, při nichž se komunikování přímo účastní dva nebo více účastníků aktivně v tom smyslu, že se vyjadřují k tématu (k tématům) komunikace
- b) monologické, při nichž adresát aktivně jazykově nereaguje na projev autora, třebaže adresát může být přítomen a třebaže může být duševně značně aktivní, ovšem pouze jako recipient (příjemce), nikoli jako mluvčí (autor, podavatel).

2.8.1 Dialog

Dialog (rozhovor), dvousměrná nebo vícesměrná komunikace, při níž jsou aktivní obě, popř. všechny zúčastněné strany, je nejčastější formou běžné komunikace mluvené. Tyto okolnosti rozhodují o základních rysech běžného dialogu: bývá častěji nepřipravený (spontánní) nebo jen zčásti připravený, z akotvený situačně a kontextově.

Z toho plynou jeho další vlastnosti: téma se často v průběhu rozhovoru vyvíjí, a to i nečekaně, mění se, témata se střídají, obměňují, dochází k tematickým posunům, neobvyklé není ani porušování tematické jednoty (každý účastník mluví o něčem

jiném, popř. každý účastník má své vlastní téma – jde o „dialog hluchých“, viz např. rozhovor manželů Vachových a poštmistra ze hry Srpnová neděle od Fr. Hrubína):

Pošt mistr: Co říkáte, paní Vachová, té naší parádě? Za chvíli bude ještě měsíc! Je to pro všechny, pro vás taky.

Vach: Já přece taky pomáhal!

Vachová: Představte si, pane pošt mistře, ke čtvrté ráno se podíváte z okna ...

Vach: To bylo horko!

Vachová: Ty jsi spal, ty mlč!

Pošt mistr: Tady je to nejhezčí ... tady nám hodně pomáhá rybník.

Vachová: Hodinu se hádali! No k nevydržení! Podíváte se z okna – to bylo ale zaječení, jako by do ní vrážel nůž! – a přes hlavu vám letí knížka! Rozplácne se na náměstí ...

Frekventovaným typem rozhovoru je rozhovor založený na otázkách a odpovědích. Otázka představuje stimul (podnět), odpověď pak reakci na něj. Přitom se v tázání a odpovědích mohou komunikanti střídat, nebo jde o jedno-směrnou, nesouměrnou komunikaci, při níž se jeden nebo více komunikantů ptá a jiný jen odpovídá/další odpovídají (srov. rozhovor obvyklý při vyučování nebo při výslechu, rozhovor lékaře s pacientem při určování anamnézy). Jindy otázka vyvolá druhou otázku, např. nechce-li adresát odpovědět, nebo potřebuje-li k zodpovězení otázky nějakou informaci od autora předcházející otázky ...

Dialog je ovlivňován podmínkami, za nichž se realizuje. Protože většinou jde o přímý kontakt komunikantů v určitém čase a prostředí, mívají komunikanti alespoň některé společné znalosti a zkušenosti a to umožňuje partnerům některé skutečnosti přímo nepojmenovávat, ale pouze naznačovat pomocí zájmen a zájmených příslovcí (*tam, odtud...*) i neverbálně, nebo je dokonce vypouštět. Tím je dána tendence k vyjadřování úspornému, ekonomickému až eliptickému (neúplnému).

Rozhovor na ulici: *Jak se, prosím vás, dostanu do centra? Trojkou. Kterým směrem? Tímhle.*

V rozhovoru nebylo třeba uvádět úplné informace: *do centra města ... Jeďte tramvají číslo ... Kterým směrem se mám dát? Jeďte směrem k ... nebo Jeďte vpravo/vlevo ...* (stačilo ukázat).

Frekventované jsou ovšem i dialogy na dálku, popř. s odloženými replikami, např. dialog telefonický apod.

V dialogu se však setkáváme i s opačnou tendencí, a to s tendencí k nadbytečnosti, k redundanci. Mluví uvádí více údajů, faktů, než je zapotřebí, popř. vyslovuje i svá stanoviska k nim. Důvody k tomu vedoucí jsou různé: autor chce něco zdůraznit nebo má obavu, že mu partner neporozuměl, a proto informaci zopakuje a ještě ji rozšíří. Jindy se mu zdá, že krátká odpověď na dotaz je společensky nežádoucí, nebo si uvědomí, že by měl připojit i vlastní stanovisko, radu. Často se opakují výrazy i neartikulované zvuky nezáměrně jako průvodní (parazitní) jev nekultivované řeči.

V dialogickém projevu se vyčleňují jako samostatná část repliky, popř. dvojice až n-tice replik. Takový komunikát je pak sestavou, komplexem komunikátů.

Replika je část dialogu pronesená jedním účastníkem bez přerušení jiným, nebo lze říci i opačně: je to část dialogu od převzetí slova jedním účastníkem k převzetí slova účastníkem jiným. Pojem replika je založen na střídání mluvních aktivit účastníků komunikace.

S dialogem se setkáváme nejen v každodenní komunikaci doma, ve společnosti, v zaměstnání, ale dialog je způsobem vyjadřování i ve slovesném díle. V dramatu tvoří základní vyjadřovací způsob vůbec (kromě dialogu využívá drama někdy i monologu – viz i divadlo jednoho herce, scénické poznámky). V epice vedle tzv. pásma vypravěče je pásmo postav, v němž právě často vystupuje dialog, a to ve formě přímé řeči. Vedle této formy může být dialog napodoben pomocí nevlastní přímé řeči nebo řeči polopřímé.

Nevlastní přímá řeč je bez příslušných interpunkčních znamének, jinak má všechny vlastnosti přímé řeči. V polopřímé řeči se nejen vynechávají dvojtečky a uvozovky, ale ve srovnání s přímou řečí se mění i slovesná osoba (z 1. os. v osobu 3.).

Užitím nevlastní přímé a polopřímé řeči se záměrně stírá hranice mezi pásmem vypravěče a pásmem postav, takže někdy čtenář/posluchač neví, kdo myšlenku pronáší. To ovšem nemusí být nedostatek, může jít o záměr autora. Této formy se často užívá k vyjádření vnitřního monologu postav.

Dialog se uplatňuje ve vypravování, někdy je vypravování přímo na dialogu založeno (dvě i více osob seznamují adresáta s událostí tak, že se vzájemně doplňují, navazují na sebe).

Cíle dialogu jsou rozmanité. Vedle potřeby informovat bývá tímto cílem spolupráce, snaha dosáhnout dohody, odstranit nebo naopak vyvolat konflikt, ... ale i pouhá potřeba udržovat kontakt (pak jde o dialog konverzační a hovor pro hovor, např. o počasí).

2.8.2 Monolog

Monolog na rozdíl od dialogu představuje komunikaci jednosměrnou. Jazykově aktivní je pouze jedna strana, představovaná jedním mluvčím, případný adresát se neprojevuje. Monologický projev je nepřetržitý. Tematicky bývá poměrně jednotnější než dialog, i když může být po této stránce značně složitý.

I monolog (různé referáty, přednášky, řečnické projevy aj.) mívá adresáta, někdy ovšem adresát chybí, jde o mluvu pro sebe (u starých lidí nebo při rozčilení apod.) nebo o tzv. vnitřní monolog, např. v uměleckém díle. Posluchač/čtenář se jeho prostřednictvím seznamuje s názory a postoji autora nebo hrdiny díla formou zveřejnění jeho myšlenek (přímou, nevlastní přímou, polopřímou, nepřímou řečí).

Monologů se užívá často např. při vypravování, v popise, výkladu, úvaze. Monology nemusí být vždy jednoduší, mohou být prostoupeny i delšími replikami vystupujících osob.

Monologický ráz mívá pásmo vypravěče v epice, rovněž lyrice odpovídá nejčastěji forma monologu.

Střídání dialogu s monologem je příznačné např. pro některé formy publicistické (setkáváme se s ním v reportážích), kdežto jiné jsou založeny na monologu (např. zprávy, úvodníky, komentáře), jiné pak na dialogu (interview).

2.9 Recepce (přijímání) komunikátu

Na předcházejících stranách jsme se zabývali stavbou komunikátu, tj. výsledkem první etapy a druhou etapou komunikování.

Třetí etapu komunikování tvoří recepce komunikátu, jeho přijímání, zahrnující vnímání, porozumění, které se může stát východiskem pro interpretaci, popř. i jeho osvojení a v některých případech vyvození závěrů pro jednání.

2.9.1 Interpretace

Výraz interpretace se používá v několika významech:

- provedení, r e p r o d u k c e (např. v interpretaci Bachova díla vyniká Zuzana Růžičková)
- herecké p ř e d v e d e n í (např. Francek v Maryši byl skvěle interpretován Z. Štěpánkem)
- v ý k l a d, popř. i obsahově-estetický rozbor díla (např. školní interpretace Máchova Máje)
- přiřazení významu k danému textu; jde nejen o porozumění slovům, ale i n a l é z á n í, popř. vytváření s m y s l u k o m u n i k á t u spolu s j e h o v ý k l a d e m. V tomto významu používáme slova interpretace v této knize.

Od tématu a obsahu komunikátu je třeba lišit jeho s m y s l. Autor vnáší do jazykového projevu jistý významový obsah. Každý příjematel tento významový obsah vždy znovu identifikuje – hledá ho, nalézá, určuje; avšak nezdědka objevuje v projevu smysl jiný, než do něho vkládá autor. Je tedy smysl jev značně subjektivní, vzniká jako v ý s l e d e k r e c e p c e (včetně interpretace) různými komunikanty, je konstruován, konstituován na podkladě významového obsahu komunikátu.

Smyslem komunikátu se rozumí v ý z n a m o v ě – o b s a h o v ý k o m p l e x, který se vytváří v mysli příjemce na základě významového obsahu vloženého do komunikátu autorem. Smysl je pojem souvztažný s pojmem z á m ě r autora.

Záměrem autora je, aby adresát interpretoval jazykový projev v určitém smyslu, ovšem stupeň souladu mezi záměrem autora a smyslem, který v projevu nalézá příjemce, je různý. Žádný komunikát není z hlediska vnímatele zcela prost vynechávek, každý je nějak vázán na situaci, takže vše explicitně nevyjadřuje (počítá s pre-supozicí – viz kap. IV). Otevřenost smyslu komunikátu, existence „podtextu“ vyplývá i z užívání nepřesného, vágního pojmenování, ale i eliptického vyjadřování a jeho slabé soudržnosti. Různé komunikáty nabízejí tak různé předpoklady k posunu smyslu.

Příjemce vyvozuje na základě svého zkušenostního fondu a na podkladě své myšlenkové abstrakční činnosti z jazykového projevu i závěry, které v něm nejsou přímo, výslovně řečeny, vyplňuje mezery v něm, usuzuje z něčeho na něco (např. je-li Slávka matka Danušky, lze z toho usoudit, že Danuška je dcera Slávky apod.). Tento proces se nazývá i n f e r e n c e.

Přijímání jazykového projevu je provázáno určitým očekáváním (expektancí) spojeným s n a p ě t í m (t e n z í). Toto napětí je při úspěšné recepci postupně odstraňováno. Nedojde-li k tenzi, nebo nedojde-li k jejímu odstranění, chybí u příjemce uspokojení. Recepce vyžaduje aktivitu příjemce, není tedy výstižné označovat ji jako pasivní.

Obohacování příjemce o informaci lze chápat jako zařazování získaných poznatků do zkušenostního fondu příjemce. Tento zkušenostní fond je hierarchicky strukturován. Tyto struktury umožňují příjemci identifikovat skryté významové vztahy, a naopak odmítat některé domněnky (hypotézy) o významu a smyslu přijímaného projevu.

2.9.2 Zprostředkovatelé komunikace

Některé komunikáty potřebují zprostředkovatele, např. cizojazyčné projevy překladaatele, nebo tlumočnicka, vědecké práce, mají-li se dostat k laikovi, jsou zpracovány jako popularizační, jindy se k rozsáhlejším statím odborným připravují sekundární (druhotné) komunikáty (výtah, cizojazyčná resumé/shrnutí/...). Úspěch těchto druhotných, odvozených komunikátů závisí i na kvalitě zprostředkovatelů. Zpravidla čím více je zprostředkovatelů, tím více se vzdaluje nově vzniklý komunikát od výchozího, může se dokonce změnit jeho smysl, informace se ztrácejí, nebo naopak se vloží informace další, a to může působit negativně, pokud změny nejsou v intencích autorova původního projevu.

Zprostředkovatelé jsou u některých typů komunikátů nezbytní, neboť umožňují nebo alespoň usnadňují přijímání komunikátu adresátům, pro něž původní, výchozí projev není přiměřený.

2.9.3 Neporozumění a nedorozumění

Komunikáty nepřiměřené obsahem nebo formou nebo obojím vedou u příjemců k neporozumění (k zásadnímu nepochopení smyslu, k neodhalení záměru jeho autora) nebo k nedorozumění, tj. k mylnému, posunutému chápání komunikátu nebo jeho části.

Původcem neporozumění i nedorozumění může být jak příjemce (má-li nižší zkušenostní fond, než předpokládá u příjemce autor), tak autor projevu, pokud buď neodhadne zkušenostní fond zamýšlených adresátů, nebo si neuvědomí potřebu vyjadřovat určité jevy jistým způsobem, popř. to nedovede, takže se vyjadřuje nadměrně neurčitě, zkratkovitě, mezerovitě (elipticky), nesoudržně.

Nedorozumění může autor sdělení i příjemce nastrojít: autor např. záměrnou víceznačností svého projevu (srov. anekdoty, hádanky aj.), příjemce předstíráním neporozumění záměru autora a podkládáním komunikátu jiného smyslu, než autor zamýšlel. Takové posuny umožňují ovšem ne všechny komunikáty; např. jednoduché informační projevy s jasným vyjadřováním k tomu nevedou, kdežto projevy symbolické, jinotajné apod. k nim vedou spíše.

Hotový komunikát se osamostatňuje od autora, „žije dále svým životem“, nezávisle na autorovi. Tím se stává, že – hlavně s odstupem od doby a místa – někdy

bývají komunikáty různě chápány (rozdílný byl autorský záměr a působnost Balzacových děl v jeho době a v dobách následujících).

3. Text

3.1 Text a nauka o textu

Text představuje strukturu komunikátu, spjatou tématem, popř. vzájemně návaznými tematickými prvky.

Text v žádném případě není mechanický, nepropojený sled jednotlivých vět (výpovědí) jdoucích za sebou. Jde o celek složený z výpovědí větných i nevětných, které na sebe navazují (jsou spojité, ve vzájemných vztazích a tvoří smysluplnou souvislost). Návaznosti textu slouží prostředky navazování a spínání, tzv. konektory. Konektory spojují větu/výpověď s jejím okolím, zapojují ji do kontextu a do komunikační situace. (Nejběžnějšími konektory jsou spojky.)

Text se vyznačuje soudržností obsahovou i formální. Společné téma, věcně významová souvislost mezi vyjadřovanými obsahy a její formální vyjadřování vytvářejí soudržnost textu a jsou základem jeho kompozice (stavby).

Výstavbu textu a v souvislosti s tím využívání jazykových prostředků z nižších jazykových rovin v něm (tj. prostředků syntaktických, lexikálních i morfologických) k vyjádření záměrů autora (produktora) se zřetelem k dosažení žádoucích účinků na adresáta/příjemce studuje nauka o textu. Tato nauka není prostým rozšířením syntaxe nad hranici věty nebo souvětí.

3.1.1 Textový vzorec

Zpravidla před zahájením produkce komunikátu autor volí na základě svých zkušeností a schopností jazykových a jiných (tzv. jazykové kompetence) jistý způsob podání tématu. Téma je z hlediska produkce textu jeho východiskem. Tento způsob zahrnuje často výběr základního postupu zpracování a jeho členění. Určité druhy textů mají jistá pravidla, jimiž se jejich produkce a stavba řídí, tzn. existují jisté (i když neúplné a ne vždy zpracované) modely, „vzorce“, jichž autor může při promyšlení komunikační strategie (postupu vedoucího k cíli) využít.

V autorově vědomí existuje často představa určitého textového „vzorce“, ten se v průběhu produkce komunikátu přetváří v konkrétní realizaci; z potenciální (možné) roviny se tak vzorec přeměňuje v jev roviny řečové.

Součástí textového vzorce je tematická struktura textu: buď jde o jedno téma – hypertéma, doplňované jinými tématy – motivy, různými odbočkami apod., nebo jde o více témat, vzájemně propojených, navazujících, postupně představovaných atd. (viz kap. 3.4.2 o posloupnostech).

Poznámka: Text využívá prvků nižších rovin, tj. lexikálních, gramatických, ale i tektonických (týkajících se výstavby textu), např. paralelismu, gradace, elipsy, anafory, epifory ...

Roli modelů výstavby textu plní tzv. slohové postupy a na nich založené útvary, jež se ovšem zpravidla v řečové praxi nerealizují v čisté formě.

Textové vzorce se plně uplatňují v kratších, např. konvenčních komunikátech, v konverzačních projevech, v řečové etiketě (např. v blahopřání, vyjadřování soustrasti), a zvláště v právních a administrativních projevech (např. v úředních dopisech, inzerátech ...), kdy se mění jen faktické údaje, struktura textu zůstává stejná. Takovéto texty jsou stereotypní na rozdíl od jiných, které mají strukturu proměnlivější.

Delší ucelený text obsahuje zpravidla tři části: začátek – úvod, střed – stať (hlavní část) – a závěr. Jednoduché nepřilíš dlouhé projevy mívají středovou část krátkou, nečleněnou, kdežto projevy složitější a delší ji mívají rozsáhlejší a členěnou na odstavce, popř. vyšší jednotky (kapitoly, oddíly). Toto jsou základní složky kompozice projevu.

I mnohé rozsáhlé texty a soubory textů bývají důkladně propracovány podle předem promyšleného textového vzorce. Tak např. učebnicový text je členěn na tematické celky, ty dále na lekce, každá lekce obsahuje ustálené části, např.: úvodní článek, otázky k němu, poučku, cvičení dílčí a syntetická, ev. shrnutí. (Dále viz i kap. V.4.3 a 4.4.)

3.2 Soudržnost (koherence) textu

Text se vyznačuje relativní uceleností, relativní komunikační úplností po stránce tematicko-obsahové i formální. Přitom může být složitě strukturován (stavěn, složen) jak po stránce tematické, tak kompoziční a stylizační.

Tematické složky jsou uspořádány v souladu s vyjadřovaným průběhem děje nebo myšlenek autorových. Avšak pouhá myšlenkově-tematická posloupnost ještě plně nezaručuje soudržnost (koherenci textu). Tu podporují speciální prostředky, konektory, napomáhající tomu, že text drží pohromadě.

3.2.1 Prostředky soudržnosti textu

3.2.1.1 Konektory

K spojitosti, soudržnosti textu přispívají prostředky navazovací a usouvztažňovací. Jde především o zájmena, místní a časová příslovce, částice a spojky, jež

- a) zajišťují návaznost na předcházející i následující kontext
- b) odkazují na situaci mimo text

Ad a) Srov. dvě repliky: *Ty nikam nesmíš.*
A přece pojedu.

Pomocí *a přece* mluvčí zřetelně navazuje na předchozí repliku jiné osoby, např. na zákaz nebo na okolnosti bránící cestě (např. pro nemoc, špatné počasí ...).

Navazovací prostředky, konektory, se označují rovněž jako kontextualizátory, neboť zapojují větu do kontextu.

Ad b) *Teď pracuji ve Voticích, s e m jsem nastoupil vloni, dříve jsem byl zaměstnán ve Vlašimi. T a m jsem přišel z Louňovic.*

Výraz *teď* nenavazuje na sdělení uvnitř textu ani na jiný text, nýbrž vyjadřuje časové vztahy externí (mimotextové), vztahuje děj k okamžiku promluvy. Výrazy *teď* a *dříve* (viz výše) slouží jako tzv. časové orientátory, naznačují časovou posloupnost dějů. Jiné příklady časových orientátorů: *tehdy, předtím, dříve* – vztahují text k minulosti, k předčasnosti; *potom, nato, pak* – vztahují text k časové následnosti; *nakonec* – signalizuje závěrečnou fázi děje; *zatímco, současně* – vyjadřují časový souběh dějů ...

Pro výstavbu textu, jeho spojitost kontextuální a situační, jsou významné i prostorové (místní) orientátory. K nim patří např. výrazy *zde, jinde, tady, sem, tam* (viz výše uvedený příklad), *výše uvedené, níže uvedené*. Dva posledně jmenované výrazy slouží k odkazu dovnitř textu (jsou to textové orientátory), výrazy *zde, sem, tady, tam, jinde* i k orientaci externí, mimo text, pro orientaci v mimojazykové realitě. Kam odkazují, záleží na jejich konkrétním užití.

Funkci omezující platnost výpovědi mají restriktory:

Jíme maso vyjma/mimo skopové, s výjimkou skopového × *Jíme maso, ovšem jen (pouze, jedine) skopové.*

Jak je patrné, uvedené výpovědi s výrazy *mimo, vyjma, s výjimkou* (a obdobné) mají význam právě opačný než výpovědi s výrazy *jen, pouze, jedine*. Tyto tzv. restriktory platí jen na malou vzdálenost, týkají se platnosti výpovědi, avšak ovlivňují podstatně smysl textu, v němž se vyskytují.

3.2.1.1.1 Lexikální konektory

K lexikálním prostředkům zajišťujícím koherenci textu patří:

– o p a k o v á n í pojmenování z (některé) předchozí věty v některé z vět následujících

– užití synonyma tohoto pojmenování (místo jeho opakování)

– užití odkazovacích a ztotožňovacích výrazů, kterými jsou vedle už výše uváděných příslovcí a částic s funkcí časových a prostorových orientátorů především osobní a ukazovací zájmena, popř. číslovky.

Př.: *Dnes přijede Honza s Jarkou. Oba u nás zůstanou týden. On se pak vrátí domů, ale ona tady ještě týden zůstane, protože se jí Praha líbí. Ten druhý týden prožijeme hlavně prohlídkou historických památek, protože švagrová, tedy Jarka, je do nich zamilovaná. Často tutéž pamětihodnost chce navštívit znovu.*

Někdy lze některý konektor vypustit (elidovat), je-li ze souvislosti (z kontextu) nebo ze situace patrné, koho nebo čeho se vyjadřování týká. Tento způsob návaznosti se označuje jako e l i p s a (slovní nevyjádření).

Srov. pokračování výše uvedeného textu:

Čím přijedou? Autem, už ho mají v pořadku. (Nevyjádřený podmět: Honza s Jarkou, oba, popř. švagrová s mužem...; v druhé větě je elidován přísudek: přijedou.)

Místo opakování výrazu nebo jeho synonyma a podobných prostředků u ž i j e m e někdy i n a d ř a z e n ý c h, popř. p o d ř a z e n ý c h v ý r a z ů, tj. výrazů ve vztahu rodu a druhu.

Pojmenování podřazená (druhov) lze často nahrazovat jejich nadřazenými (rodovými) pojmenováními (místo: *tulipány, růže, jirinky, kosatce* ... se užije prostého shrnujícího názvu *zahradní květiny*). Nahrazovat pojmenování nadřazené podřazeným však není vždy vhodné.

Srov. vhodnost – nevhodnost dvou sdělení v následujících příkladech:

V našich rybnících žije hodně kaprů. Tyto ryby ... × **V našich rybnících žije hodně ryb. Tito kapři zvláště dobře prospívají v rybnících, v nichž se chovají zároveň kachny.*

3.2.1.1.2 Gramatické konektory

Vedle lexikálních prostředků návaznosti textu existují i prostředky gramatické. K nim patří spojky (*a, i, ani, ale, avšak*...); to jsou především syntaktické, tj. gramatické prostředky, ale některé z nich zároveň vymezují např. časovou platnost výpovědi (*jakmile, sotvaže* ...) nebo naznačují vztahy výpovědí, např. jejich nesoulad, rozpor (*ale, avšak, i když, třebaže* ...). Dále k nim patří koncovky slovesného přísudku při elipse podmětu, přísudek se pak shoduje s podmětem z předcházející věty: *Odjel do Egypta před půl rokem* (elipsa pojmenování mužské osoby, o níž byla už řeč). Shoda jako konektor se nejvýrazněji uplatňuje při elipse podmětu; někdy však tato elipsa může vést nezáměrně k směšnosti nebo k poruše srozumitelnosti textu: *Náš Kubíček si nejraději hraje s opičkou, přitom má na sobě zpravidla kostkované kalhotky.* (Kdo? Kubíček, opička?)

Pokud nemůže dojít k záměně nebo nejasnosti, je eliptický způsob vyjadřování v češtině zcela běžný: *Minulé léto bratr nanosil plno hub. I nám dal, dokonce je přivezl už usušené a zavařené. To jsme byli rádi.* (Srov.: $\emptyset$ dal $\emptyset$, $\emptyset$ přivezl $\emptyset$, $\emptyset$ jsme byli rádi.)

K vyjadřování časové návaznosti, posloupnosti, fázovosti ... děje napomáhají některé mluvnické kategorie sloves, a to kategorie času, vidu a druhu slovesného děje. Tyto prostředky se kombinují s prostředky lexikálními: *Dlouho se s jejím odporem nemohl vyrovnat. Konečně však přece pochopil, že ho nemá ráda.*

(Výraz *konečně* vyjadřuje časové vyústění něčeho v něco, naznačuje, že to nebylo hned, že k pochopení došlo s časovým odstupem; výraz *přece* signalizuje, že mezi větami je vztah přípustkově-odporovací, zdůrazněný ještě výrazem *však*; sloveso *pochopil* (dokonavé sloveso v minulém čase) naznačuje, že proces chápání byl dokonán, prézens slovesa *nemít* (*nemá*) vyjadřuje nepřetržitý děj atemporální, mimočasový; tím vším jsou dány časové vztahy externí: stále trval děj: *nemá ho ráda*, kdežto děj pochopení proběhl s odstupem doby, nikoli v počáteční etapě děje.)

3.2.2 Kontaktní prostředky

Při komunikaci – zvláště, ale nejen – přímé se autor snaží vzbudit a udržet pozornost a zájem adresátů v průběhu komunikace a rovněž naznačit ukončení kontaktu. K tomu mj. slouží kontaktní prostředky. Tyto kontaktní prostředky kromě svého poslání (*navázat, udržet, ukončit kontakt mezi komunikantem*) jsou důležitým prvkem výstavby textu, plní vlastně rovněž úlohu konektorů.

Kontaktové prostředky bývají ustálené, konvenční formule. Např. řečník osloví přítomné na počátku projevu: *Vážení přítomní (Vážené paní, vážení pánové)*, zpravidla i před úplným závěrem projevu takto: *Vážení (vážené dámy a pánové), dnes jsme projednali ..., příště se zaměříme ...* U delšího projevu se oslovení vyskytuje někdy i v průběhu projevu (slouží k znovuzískání pozornosti, k oddělení některých částí téhož projevu apod.). Ovšem příliš časté užívání kontakto­vých prostředků text drobí a může působit jako výraz vyjadřovací neobratnosti nebo podlézání.

Kromě oslovení a pozdravů sem patří obraty upozorňující, vybízející adresáty, jako: *Obrátme nyní svou pozornost ..., Všímněte si nyní, že ...*

V mluveném projevu se vyskytují často kontakto­vé výrazy jako: *vid' – vid'te, že, že ano, zast. není-liž pravda ...*, formálně žádající souhlas adresáta s výrokem mluvčího. Často však tyto výrazy tuto funkci ztrácejí a mění se v pouhé *parazitní výrazy*.

3.2.3 Komentáře

Do věty nevstupují jako její větné členy komentující výroky, ty mívají charakter vsuvkový. Někdy se vážou k širšímu kontextu, platí na větší vzdálenost v textu, mají nadvětný charakter.

Komentáře často odrážejí subjektivní autorovy postoje, názory, hodnocení. Přitom tyto komentáře mohou mít podobu výrazu jak holého, tak rozvíteného, ale i věty, srov.: *bohužel/bohudík to máme už za sebou, (velká) škoda, už se to stalo* (vyjadřuje se hodnotící stanovisko k ději, o němž je řeč), a dokonce i textu.

Výrazy jako *respektive/přesněji řečeno/lépe vyjádřeno...* mají funkci uvádět zpřesněné, opravené, rektifikované vyjádření ve srovnání s předcházejícím: *Mládež, o níž byla řeč, respektive/přesněji řečeno její menší část, podléhá nepříznivým společenským vlivům*. Těmito vyjádřeními může začínat věta i odstavec a tím se stávají i prostředky textové návaznosti: *Přesněji řečeno se naše sdělení týká jen ....* (Viz i kap. V.1.3.3.)

3.3 Způsoby navazování v textu

Způsob navazování v textu může být trojí:

- a) anaforické, tj. zpět do textu
- b) kataforické, tj. dopředu do textu
- c) exoforické – mimo text, ke komunikační situaci

Ad a) *Jak jsme se zmínili, Jak bylo výše řečeno/uvedeno/vysvětleno, Jak jsme naznačili vpředu ..., Vraťme se ještě jednou k našemu konstatování ...*

Ad b) *Řeknu vám o něčem, co vás upřímně potěší: Dověděl jsem se, že ... V další části našeho výkladu/v příští kapitole této knihy/v některé z následujících přednášek se vyslovíme/vyjádříme k ...*

Obdobně odkazují anaforicky nebo kataforicky i ostatní konektory; častější je navazování anaforické, srov. příklady v kap. V.3.2.1.

Ad c) Např. je vydána kniha a po určité době vyjde její recenze v odborném literárním časopise a v ní čteme: *Tato dlouho očekávaná kniha své čtenáře nezklamala ...*

3.3.1 Navazování kontaktní a distantní

Vztah navazování může být podle vzdálenosti mezi textovými jednotkami, které na sebe navazují:

- a) bezprostřední, příslušné textové jednotky stojí v sousedství, pak jde o návaznost (konexi) kontaktní (např. *Moji známí žijí v Litoměřicích. S e m přišli hned jako čerství absolventi vysoké školy*);
- b) vzdálenost mezi příslušnými textovými jednotkami je větší, bezprostředně nestojí za sebou, pak jde o návaznost distantní.

Přijel jsem na Lhotku po dvaceti letech až letos o prázdninách. Navštívil jsem svou tetu, sestru mého otce. Procházel jsem zase krajem, který jsem znal jako kluk, a radoval jsem se, když věci byly na svém, totiž na starém, nezměněném místě a nezměněny. Zvláště z lesů a rybníků jsem se těšil. Na druhé straně mě tam roztrpčovaly některé zchátralé chalupy, špatně obdělaná pole, vykácené lípy, duby a hrušně.

Distantní navazování může být jak na kratší vzdálenost, např. ob jednu větu nebo ob několik vět (viz *na Lhotku ... krajem, který jsem znal ..., ... tam*), tak i na větší vzdálenost, např. přes odstavce, přes kapitoly. Tím vlastně drží text pohromadě i na větší vzdálenost.

3.4 Výstavba textu

3.4.1 Funkce aktuálního členění ve výstavbě textu

Základním principem výstavby českého textu je aktuální členění. Princip aktuálního členění spočívá ve vytváření větné perspektivy, je to způsob zařazení věty/výpovědi do kontextu (někdy se proto mluví o kontextovém členění). V mluveném projevu je často tento princip posílen, anebo naopak překryt větným důrazem. Formálně se projevuje aktuální členění v pořádku slov (slovosledu): První část věty/výpovědi v nevzrušeném projevu obsahuje to, o čem se vypovídá, tj. téma výpovědi. To je zpravidla (sémanticky) totožné s tím, co je známo z předchozí výpovědi, to je východisko (neboli základ) výpovědi. Druhou (v pořadí) část výpovědi tvoří to, co se o tématu vypovídá, tj. réma, jež se často (sémanticky) kryje s tím, co nového výpověď přináší, tj. s jádrem výpovědi.

Z hlediska informativního je závažnější jádro výpovědi, réma, než východisko, téma výpovědi, ovšem z hlediska výstavby textu je významnější právě téma, neboť téma a jeho obměna (téma se různě v textu mění, vyvíjí, štěpí) text spojuje.

Platnost aktuálního členění se neomezuje jen na výpověď/větu, ale rozšiřuje se na text. Na principu aktuálního členění jsou založeny tzv. tematické posloupnosti.

3.4.2 Tematické posloupnosti

Tematická souvislost textu je zajištěna tzv. tematickými posloupnostmi: následující výpověď nějak navazuje tematicky na předcházející, obsahuje buď některé její prvky, nebo ji zahrnuje celou. Srov. (*Kavárna Slávie*) *stojí na nábřeží. Z něho je krásný výhled na Hradčany. Tam se od Slávie dostanete tramvají č. 22 ...*

V 1. výpovědi je téma: *kavárna Slávie*, réma: *na nábřeží*, obojí je spojeno pomocí přechodového členu, slovesa *stojí*. Réma 1. výpovědi se v 2. výpovědi stalo tématem ... *z něho*, rématem 2. výpovědi je: *na Hradčany*. Toto réma se stává tématem 3. výpovědi – *tam ...*

Graficky znázorněno:

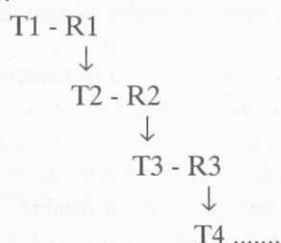

Schéma: $T_1 - R_1 \cdot (R_1) T_2 - R_2 \cdot (R_2) T_3 - R_3 \dots$

Tento způsob výstavby se nazývá **tematizace rématu**.

Je příznačný pro dějový popis i pro vyprávění, popř. i pro texty založené na příčinných vztazích, jako je výklad.

Jiný postup při zpracování textu představuje stavba textu s průběžným tématem, tzn. text má jedno téma ve všech výpovědích: *Můj medvídek je už starý. Koupil mi ho tatínek jednou k Vánocům. Méda se jmenuje Filip. Mám ho moc ráda.*

Téma 1. výpovědi: *Můj medvídek*, réma (*je už*) *starý*. Téma 2. výpovědi – *mi ho*, réma – konec věty. Téma 3. výpovědi: *Méda* – synonymum slova *medvídek*, slovo *Filip* tvoří réma. ... Z analýzy vyplývá, že ve všech výpovědích je totéž téma: *medvídek* (vyjádřeno přímo, synonymem, zájmenem, popř. je nevyjádřeno), v každé výpovědi se mění jen réma.

Znázorněno graficky:

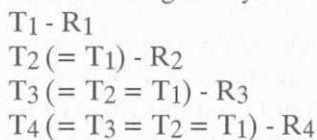

Schéma: $T_1 - R_1 \cdot (T_1 \rightarrow) T_2 - R_2 \cdot (T_1 \rightarrow T_2 \rightarrow) T_3 - R_3 \cdot (T_1 \rightarrow T_2 \rightarrow T_3 \rightarrow) T_4 - R_4$.

Jednoduše zapsáno: $T - R_1 \cdot T - R_2 \cdot T - R_3 \cdot T - R_4$.

Z uvedeného příkladu je zřejmé, že tento postup se uplatňuje v prostém nebo odborném popise.

V obou uvedených typech postupů se pak struktura textu může různě obměňovat, např.

- a) derivací (obměnou) tematizace rématu
- b) derivací (obměnou) průběžného tématu

Ad a) Schematicky ji lze vyjádřit: $T_2 < R_1$, tzn. že téma druhé výpovědi je odvozeno z rématu první výpovědi, avšak je rozsahem menší než toto réma: *K perlam středověké architektury patří náměstí v Novém Městě nad Metují. V jeho rohu stojí zámek s překrásnou francouzskou zahradou ...*

630

Ad b) Téma druhé věty je rozsahem menší než téma věty první: $T_2 < T_1$: *Zámek v Novém Městě nad Metují stojí za zhlédnutí. Nábytek některých místností je zajímavou ukázkou českého kubistického užitého umění.*

T_1 (zámek v NM) - R_1

T_2 ($\neq$ nábytek v některých místnostech tohoto zámku/ $< T_1$) - R_2

V závěru textu nebo jeho části se někdy uplatňuje tematická posloupnost se shrnujícím tématem, kdy se tematizuje celá předchozí výpověď/věta, popř. předchozí text. V návaznosti na naše příklady lze realizovat tuto posloupnost např. takto:

Toto vše se může čtenář dočíst v našem průvodci.

($T =$ toto vše)

Vedle základních typů tematických posloupností existují další:

– rozštěpené téma: *Vltavská nábřeží mě lákají svými zvláštnostmi. Na levém břehu je to především Kampa ... Na pravém břehu často vcházím po mostě na Žofín ...*

Stavba úryvku: T (vltavská nábřeží) - R . t_1 (nábřeží na levém břehu) ($< T$) - R_2 . t_2 (nábřeží na pravém břehu) ($< T$) - R_3 .

$t_1 + t_2 = T$

– rozštěpené réma: *Byl jednou jeden král a ten měl tři syny. Nejstarší z nich ... Prostřední pak ... Kdežto nejmladší ...*

Schematicky lze vyjádřit tento postup:

$T - R$. $t_1 - R_1$. $t_2 - R_2$. $t_3 - R_3$

Přitom platí:

$R \rightarrow t_1, t_2, t_3$

$t_1 + t_2 + t_3 = R$

3.5 Členitost textu

3.5.1 Horizontální členění

Je-li základní vlastností textu jeho soudržnost (tím se liší text od prostého shluku vět), je jinou, neméně významnou jeho vlastností členitost. Členěním je zároveň (v psaném textu) zvýrazněna dimenze (rozměr) prostorová (text se rozprostírá po určité ploše) a časová; ta se uplatňuje i u projevu mluveného (projev probíhá v čase).

Členitost textu vyplývá z obsahové struktury textu, obráží ji. Členěný text omezuje únavu adresáta: na textových „švech“ si příjemce odpočine, neboť tyto švy jsou provázeny v mluveném projevu pauzou, v psaném projevu odsazením, „odstavením“ počátku nového řádku; švy jsou vyznačeny odstavcem, nebo novým nadpisem (mezititulkem), který naznačuje začátek nové kapitoly nebo nového oddílu.

Nový odstavec nebo mezititulek signalizují příjemci změnu tématu nebo novou etapu jeho rozvíjení.

Členění textu na odstavce, popř. vyšší jednotky – kapitoly, oddíly, se označuje jako členění horizontální, přitom i tyto jednotlivé části textu se vzájemně spojují a rozpojují v základním schématu: začátek, střed a konec. Vzájemný vztah oddílu a podřazené kapitoly a jejich odstavců přispívá k vertikálnímu členění textu (viz V. 3.5.2).

Rozvrstvení na odstavce je velice nápadné a je významným rysem zvláště u psaného dialogu, oddělují se jím repliky. V uměleckém textu, především v dramatu, ale i v epice bývá odstavcem signalizováno střídání řeči vypravěče a řeči postav (ovšem nemusí tomu tak být).

3.5.1.1 Odstavec

Odstavec je grafický segment (část) textu, tedy je to formální jednotka textu, ovšem zároveň i jednotka obsahová a kompoziční.

Základním úkolem odstavce je opticky členit text, aby byl přehledný, aby se v něm adresát orientoval. Odstavec dodává zároveň textu rytmus: krátké odstavce text „zrychlují“, rozsáhlé, dlouhé ho „zpomalují“ (posuzováno z hlediska příjemce).

Z hlediska stavby textu je to jednotka vyšší než věta, někdy ovšem může být odstavec tvořen jen jednou výpovědí, a to i nevětnou (např. výkřiky: *Bože, bože! Já nešťastná! × Té radosti!*).

Nejvýraznějším rysem odstavce je jeho forma: odstavec se vyznačuje odsazením (asi o 4–5 písmen – úderů) od začátku nového řádku.

Odstavec má určitou samostatnost a vnitřní soudržnost a je zpravidla zapojen do vyššího celku, navazuje na předcházející odstavce a poukazuje k odstavcům následujícím.

To platí o odstavcích vnitřních. Odstavce úvodní (počáteční) a závěrečné (koncepční), tj. odstavce vnější, rámcové, jsou spojitě jen na jednu (a to vzájemně opačnou) stranu. Odstavce úvodní otevírají text, předznamenávají ho. Pokud na něco navazují, pak na nadpis nebo na jiné texty nebo na situaci mimo text. Závěrečné odstavce text uzavírají, shrnují (resumují), popř. řídčeji odkazují na texty další.

Vnitřní odstavce mají zdánlivě paradoxní úlohu: na jedné straně udržet kontinuitu, návaznost, soudržnost textu, ale zároveň na druhé straně mají text přehlednit tím, že ho člení.

Přechod mezi odstavci není vždy stejný. Někdy odstavce téhož textu na sebe plynule navazují, vzniká přechod měkký, jindy – na hranici dvou obsahových celků – je ostrý a někdy může být až prudký: při náhlé změně tématu, při přerušení vnějšími nebo vnitřními okolnostmi, „přetrhá-li se nit“ projevu.

V plynulém nevzrušeném projevu jsou žádoucí měkké přechody – ty bývají realizovány tak, že buď koncové výpovědi předcházejícího odstavce připravují čtenáře na myšlenkovou náplň nového odstavce, nebo první výpověď následujícího odstavce navazuje, odkazuje na odstavec předcházející bezprostředně nebo na odstavec vzdálenější. Ostré přechody se někdy vyskytují záměrně, např. při vypravování v napínavém momentu se přeruší plynulý tok projevu, následuje tematický skok, čímž vypravování získává větší dynamiku. Jindy je žádoucí ostrý přechod ztlumit, z m ě k ě i t; děje se tak vkládáním spojovacích vět na švy odstavců. Ostré začátky odstavců jsou časté např. v právních textech, v nichž členění odpovídá paragrafům a jejich odstavcům (§ 1 odst. 1, § 1 odst. 2 ...).

Rozsah odstavce nemusí být pravidelný ani není nikde stanoven. Záleží na autorovi projevu: mezi projevy jsou v rozsahu, v délce odstavců značné rozdíly. Je-li text členěn na příliš krátké odstavce, drobí se. Není-li členěn, nebo je-li členěn málo, jsou-li odstavce rozsáhlé, dlouhé, je to pro příjemce nepříjemné, text je nepřehledný, monotónní, únavný.

Rozsah odstavce závisí i na druhu textu. Zpravidla delší odstavce bývají v textech odborných, např. u výkladů, kdežto v dynamickém vypravování bývají odstavce kratší. V odborné literatuře se někdy uvádí, že odstavec má být tak dlouhý, „aby v něm oko mohlo spočinout“, „aby v něm bylo možno pobýt“, soudí se, že to je asi šest řádek.

Nejen délka odstavce, ale i jeho hranice mají dosah slohový. Zpravidla se předpokládá shoda mezi obsahovým a formálním členěním textu. Je-li porušena, podporuje to slohově příznakový ráz textu.

Paralelními částmi (segmenty) jsou v prozaickém textu odstavce a v poezii sloka (strofa).

Odstavec jako významová jednotka je i základní jednotkou překladovou, neboť při překládání z cizích jazyků se nepřekládá doslovně, nepřekládají se nejen všechna jednotlivá slova, ale často ani všechny jednotlivé věty.

Odstavec je záležitostí grafického, tj. psaného nebo tištěného textu, texty mluvené jsou členěny jinými prostředky, a to prostředky zvukovými, především pauzami. Odstavci v grafickém textu zpravidla odpovídá pauza v textu mluveném.

3.5.2 Vertikální členění textu

Vedle horizontálního (lineárního) členění textu existuje ještě druhý typ členění, a to hloubkové členění, vertikální. Toto členění hierarchizuje obsah textu, slouží jeho reliéfizaci, činí ho vícevrstevným a usnadňuje jeho recepci včetně učení. Děje se tak pomocí komentářů a vsuvek (viz kap. V.1.3.3 a V.3.2.3), dále – zvláště v tištěném textu – pomocí různých typů a různé velikosti (popř. barvy) písma i různé jeho tloušťky.

3.5.2.1 Formální prostředky vertikálního členění textu

Velikost a typ písma: Velká písmena se nazývají verzálky (majuskule), písmena malá minusky (minuskule). Verzálkami se např. tisknou nadpisy, chceme-li, aby byly výrazné, ostatní text minuskami.

Základní velikost tištěného písma se nazývá garmond (10 typografických bodů, 3,761 mm), menší typ představuje borgis (9 bodů), ještě menší velikost má petit (8 bodů; 3,009 mm); přitom proti základnímu typu, antikvě (stojatému písmu), stojí písmo nakloněné, tj. kurziva.

Petittem se tisknou poznámky nebo informace méně podstatné, kurzivou bývají v odborném textu odlišovány příklady.

Jiným prostředkem vertikálního členění, a to nejen v textu tištěném, ale i psaném, je různé podtrhávání (rovné, přerušované, dvojité, vlnité) klíčových slov nebo v tištěném textu tzv. prokládání neboli prostrkávání (tj. psaní s většími mezerami, s větším „rozpalováním“) písmen. Klíčová slova (např. nosné termíny a polotermíny v odborném textu) bývají někdy tištěna polotučným písmem a tím plasticky vystupují z ostatního textu.

Poznámka: K plastickému vnímání textu přispívá i užití různých barev, např. červeně tištěné nadpisy, nebo marginálie, tj. hesla uvedená na vnějším okraji stránky, postihující obsah příslušné části textu, např. odstavců (tzv. živá slova).

V odborných a administrativních textech se užívá k větší přehlednosti a názornosti grafů, schémat, jež verbální text doplňují. I tyto formy jakoby vystupují z verbálního textu, adresát je vnímá na jeho pozadí.

V odborném textu napomáhá výraznému členění i jeho hierarchizaci označování částí pomocí římských a arabských číslic, velkých a malých písmen abecedy, např. i abecedy řecké, srov.: kap. I.A ; kap. II.1.b, jindy se užívá k rozčlenění textu číslic ve spojení s paragrafy: § 174, § 233. Nověji se prosazuje tzv. desetinné třídění, umožňující hlubší vertikální členění a zprůzračňující vzájemnou nadřazenost a podřazenost částí textu (kap. 9.1, 9.1.2, 9.1.2.1 ...). Někdy se u textů se složitější stavbou kombinuje v rámci desetinného třídění číslování pomocí číslic římských a arabských (je tomu tak i v naší knize).

Uvedené prostředky nemůžeme využívat v mluveném projevu, ten má jiné, a to zvukové a mimojazykové prostředky, jimiž úseky promluvy zvýrazňuje nebo potlačuje. Tyto prostředky se označují jako

a) parajazykové (paralingvální): intonace, síla hlasu, tempo promluvy, její rytmus, frázování

b) mimojazykové (extralingvální): pohled a mimika, postoj, tj. držení těla (posturika), gestikulace, popř. pohyb těla, vzdálenost mluvčích (proxemika) ... (Viz i kap. V.2.5.)

4. Styl jako vlastnost komunikátu/textu

Styl bývá běžně chápán jako záležitost parolová, řečová, komunikační, neboť právě individuálnost jazykového projevu a individuálnost stylu tohoto projevu jsou veličiny neodělitelné, jedna je podmínkou druhé.

Ale styl je i záležitostí systémovou, jazykovou, tedy textovou (v našem chápání). To lze doložit existencí stylových norem (Jedlička 1982) s vymezením objektivních stylů, stylových sfér, stylových typů a stylových vrstev (Jedlička 1970). Vymezení stylových vrstev je založeno na relativně stálých stylových vlastnostech jazykových prostředků. Přitom samozřejmě je nutno zvažovat vliv kontextu a situace na vyznění stylově příznakových prostředků. Kontext může obměnit, nebo dokonce zcela obrátit stylový účín určitého prostředku (viz ironie, satira).

Vlastností jazykového projevu/textu je tedy i jeho styl (sloh). Styl má integrační funkci a tím se podílí na výstavbě smyslu textu, má funkci charakterizační: diferencuje jeden text od jiného a naopak přiřazuje ho k určitému druhu textů.

Styl je vlastností nejen jazykového projevu, ale různých lidských výtvorů, existuje styl architektonický (např. románský, gotický), styl literární (např. romantický, realistický), ale i styl životní (asketický, rozmařilý), sportovní styl (např. různé styly skoku do výšky), styl oblékání (romantický, sportovní), styl bytového zařízení („Ludvík“, biedermeier).

Jazykový styl bývá vymezován jako způsob výběru a uspořádání jazykových prostředků v jazykových projevech. To je chápání užší, vymezené podle hlavních činností, které při tvorbě projevu probíhají, na rozdíl od širšího pojetí, podle něhož styl (sloh) je jednotící (sjednocující) a diferencující princip jazykového projevu: právě podle stylu mnohdy poznáme jeho autora (odlišíme např. styl Karla Čapka a Vladislava Vančury), nebo aspoň zařadíme projev do určité doby nebo k literárnímu směru (jde-li např. o báseň poetickou nebo realistickou).

Podmínkou stylu je existence variantních, tj. synonymních prostředků, mezi nimiž se vybírá (srov. např. básně věnované měsícům březnu a listopadu od K. Tomana × V. Nezvala × Fr. Hrubína × J. Seiferta); podmínkou stylu je tedy možnost vyjádřit totéž několika způsoby.

4.1 Stylotvorní (slohoví) činitelé

Styl konkrétního jazykového projevu je závislý na jeho autorovi: na autorově vzdělání, na jeho vyjadřovacích schopnostech, na jeho osobních vlastnostech a sklonech i na jeho okamžitém stavu, na jeho náladě apod. Individuální styl autora tedy závisí na uvedených individuálních, subjektivních činitelích.

Kromě toho styl každého jazykového projevu závisí na mnoha činitelích na autorovi nezávislých, na slohotvorných činitelích objektivních. K nim patří:

1. funkce projevu (např. chceme někoho poučit, chceme někoho ovlivnit, chceme někoho přesvědčit o něčem)

2. a) f o r m a p r o j e v u: mluvená nebo psaná. Při recepci mluveného projevu se na rozdíl od psaného posluchač zpravidla nemůže znovu k textu vrátit (není-li text nahrán), může sledovat jen určité množství informací v daném okamžiku. Proto mluvený projev bývá formulován jednodušeji, převažuje v něm prostší větná stavba, nehromadí se v něm fakta ...

b) rovněž **f o r m a k o n t a k t u** ovlivňuje podobu textu; např. to, zda všichni komunikanti jsou současně přítomni, nebo nikoli, zda text sledují ve stejném, nebo různém prostředí, ve stejném, nebo různém čase, zda jde o komunikaci přímou nebo zprostředkovanou (přes někoho třetího)

3. **s i t u a c e**, do které projev vstupuje; k ní patří: místo, čas, prostředí i kontext, do kterého projev zapadá. Podobu textu ovlivňuje to, zda jde např. o veřejný, popř. dokonce oficiální projev (srov. politické, soudní řeči, kázání, přednášky, referáty aj. vystoupení před větším okruhem lidí), nebo o projev soukromý, popř. intimní

4. **a d r e s á t p r o j e v u**: jinak formulujeme text určený laikům, jinak odborníkům, i když oba texty se týkají téhož předmětu promluvy

5. **p ř i p r a v e n o s t / n e p ř i p r a v e n o s t p r o j e v u**. Projevy připravené bývají uspořádanější, promyšlenější po stránce obsahové i výrazové než nepřipravené.

4.2 Druhy stylu

Styly lze dělit především na **i n d i v i d u á l n í** (styly jednotlivých autorů) a **o b j e k t i v n í**. Objektivní styly můžeme lišit např. podle funkce nebo podle formy projevu. Individuální styl bývá podřízen příslušnému stylu objektivnímu (publicista zpravidla respektuje principy stylu publicistického apod.).

Podle funkce dělíme objektivní styly na tyto základní funkční styly (slohy):

1. **p r o s t ě s d ě l o v a c í** (běžnědorozumivací, hovorový), užívaný v neoficiálním a neveřejném styku při sdělování každodenních skutečností; řadí se k němu styl konverzační

2. **o d b o r n ý**, který se člení na vědecký, praktický odborný a popularizační – podle stupně odbornosti a podle toho, komu je projev určen

3. v poslední době se z odborného stylu vyčleňuje styl **a d m i n i s t r a t i v n í**, úřední, jednací

4. **p u b l i c i s t i c k ý**, tj. styl novin a jiných hromadných sdělovacích prostředků, včetně rozhlasu i televize, a jiných textů, jejichž účelem je adresáta přesvědčovat

5. někdy se ze stylu publicistického vyčleňuje jako samostatný **s t y l ř e č n í c k ý**, styl veřejných a oficiálních mluvených projevů (srov. např. soudní řeč, kázání), jindy se tento styl chápe ještě jako součást stylu publicistického

6. **u m ě l e c k ý**, zahrnující styl projevů básnických, prozaických (beletristických) i dramatických

7. na pomezí stylu odborného a uměleckého se vyčleňuje **s t y l e s e j i s t i c k ý**. Eseje mívají úvahový ráz, úvaha se přitom kombinuje např. s popisnými i výkladovými partiemi, které představují fakta, nad nimiž pak autor medituje. Při těchto úvahách si nepočíná jako autor čistě vědeckých statí, ale obdobně jako umělec přistupuje k tématu subjektivně a volí i obdobně rozmanité vyjadřovací prostředky, často obrazné, užívá přenesených pojmenování, frazémů apod.

Toto členění nerozlišuje styly podle toho, zda mají funkci jednu (styly **s i m p l e x n í**), nebo funkcí více (styly **k o m p l e x n í**). Z tohoto hlediska je stylem simplexním

styl prostěsdělovací – má funkci zpravovací, styl konverzační – má převážně funkci kontakto­vou, styl praktický odborný i vědecký – mají funkci odbornězpravovací – liší se jen zaměřením praktickým × teoretickým, styl umělecký – má v popředí funkci estetickou. Ostatní výše uvedené styly jsou komplexní: styl publicistický má funkci přesvědčovací a zpravovací, styl administrativní zpravovací a řídicí, styl esejistický zpravovací a estetickou.

Z hlediska hierarchie se styly třídí na vyšší (umělecký, vědecký, ev. esejistický) a nižší (prostěsdělovací ...).

V rámci různých stylových oblastí se uplatňují rozmanité slohové útvary a postupy, jejich obměny a kombinace.

4.3 Slohové útvary a slohové postupy

Rozlišují se tyto základní slohové útvary:

zpráva a oznámení
vypravování
popis
výklad
úvaha

Slohové útvary jsou zobecněné druhy jazykových projevů, založené na tzv. slohových postupech. Slohový postup je způsob podání, zpracování tématu. Rozlišují se slohové postupy:

informační (sdělovací, oznamovací)
vyprávěcí
popisný
výkladový
úvahový

Dva posledně jmenované postupy bývají někdy spojovány do postupu společného, výkladově-úvahového.

Informační slohový postup podává fakta (co, kdy, kde se stalo nebo se stane) bez zvláštního formálního zpracování, jen ve věcných (místních, časových) nebo formálních (abecedních) souvislostech.

Vyprávěcí postup podává děje, události, příběhy jako jedinečné v jejich časovém průběhu, a proto se vyznačuje snahou o zajímavost, o napětí a to se odráží v rozmanitosti a pestrosti vyjadřování (zvláště ve využívání dějových sloves, prezentu historického při uvádění děje probíhajícího v minulosti, přímé, polopřímé, nevlastní přímé řeči ...). Mezi rématy výpovědí/vět se uplatňují vztahy kauzální (příčinnostní) vedle temporálních (časových). Často se při vypravování uplatňuje postup shodný s postupem děje (jak jeho složky za sebou následovaly), jindy jde o vypravování s rámcem (vychází se z konce události a pak se vypravování vrací k jejímu začátku...). Obratný vyprávěč i oba postupy působivě kombinuje.

Popisný postup vystihuje charakteristické, příznačné rysy, znaky objektů i dějů (např. pracovních postupů – takový popis může sloužit i jako návod k činnosti) v

určitému pořádku, zpravidla podle toho, jak jsou objekty uspořádány, nebo podle toho, jak děje probíhá. Předměty se popisují zpravidla v ustáleném pořadí: zdola nahoru, zleva doprava, zepředu dozadu ... Postupuje se od nejdůležitějších nebo nejvýznamnějších rysů k vedlejším nebo méně nápadným. Významné místo mají v popise hodnotící slova, zvláště přídavná jména a příslovecné výrazy místní, časové aj. Mezi rématy výpovědi/věť se často realizují vztahy enumerativní (výčtové).

Na popisném postupu je založen i popis osoby a charakteristika. Při ní popisujeme osobu buď přímo (pojmenováváme její vlastnosti, např. rozlišujícími a hodnotícími přídavnými nebo podstatnými jmény) – přímá charakteristika, nebo nepřímo. V tomto případě se vedle popisného postupu uplatňuje i postup vyprávěcí (např. vypravujeme událost, při níž se projevil určitý charakteristický rys osoby) nebo úvahový (představují se postoje a názory příslušné osoby) – pak jde o charakteristiku nepřímo. Popis s výraznými subjektivními rysy se označuje jako líčení.

Výkladový postup spočívá ve vysvětlování podstaty určitých jevů. Na rozdíl od popisování (i odborného) však postihuje vnitřní souvislosti a vztahy, podmínky vzniku a trvání jevu i jeho následky. Mezi rématy výpovědi / věť se uplatňují často vztahy explikativní (vysvětlovací) a kauzální (příčinnostní).

Úvahový postup záleží v předkládání (prezentaci) autorových osobních názorů, zamýšlení, hodnocení, postojů k jevům skutečnosti. Tento postup se často kombinuje s postupem výkladovým (v odborné oblasti) nebo s postupem vyprávěcím (v umělecké oblasti). Autor z výkladu jevu nebo z vyprávění události vychází nebo jimi své úvahy ilustruje, doplňuje. Na rozdíl od výkladu se v úvaze uplatňují subjektivní postoje autora a to se odráží i ve volbě jazykových prostředků.

Ve vyjadřovací praxi se s jednotlivými útvary nesetkáváme zpravidla v jejich čisté podobě, spíše se v jednom jazykovém projevu vyskytují vedle sebe a v návaznosti na sebe různé slohové postupy. Např. při vyprávění události je nejdříve popsáno místo děje, výklad nějakého zařízení se uvádí jeho popisem, po skončení výkladu může následovat úvaha o jeho budoucím praktickém uplatnění.

4.4 Vztahy funkčních stylů a slohových útvarů

Pro každou slohovou oblast (sféru), pro určitý funkční styl jsou příznačné určité formy projevu. Nelze ovšem říci, že by určité formy, slohové útvary, byly omezeny jen na jednu slohovou oblast. Např. k nejběžnějším druhům projevů prostědělovacích patří oznámení, zpráva, jednoduchý popis a prosté vypravování, běžné rozhovory, osobní dopisy. Do oblasti odborné patří vědecká pojednání a výklady, odborné referáty, recenze, ale také učební texty a popularizační výklady a praktické odborné popisy a výklady.

Mezi nejčastější administrativní útvary náleží úřední dopisy, žádosti a životopisy. Všechny projevy odborné a administrativní oblasti jsou racionální, bez citového zabarvení.

Publicistika zahrnuje různé formy psané i mluvené. Nejběžnější jsou úvodníky, které mají úvahový charakter a zabývají se významnými společenskými problémy, a komentáře, rovněž příspěvky úvahové, komentující konkrétní aktuální problémy,

dále zpravodajské a získávací útvary (zprávy, oznámení, inzeráty, reklamy), interviewy aj.

V oblasti publicistické jsou časté i reportáže, útvary založené na popisování, v nichž autor s dokumentární přesností informuje o zajímavých místech, prostředích, dějích, a to na základě své přímé zkušenosti, dále fejetony, v nichž se autoři vyslovují k aktuálním jevům, ale vždy lehkým, humorným, někdy i ironickým způsobem s cílem kritizovat, vyvolat odezvu.

Řečnické projevy, jako řeč, proslov, přednáška, jsou většinou budovány na obdobných postupech jako projevy publicistické, popř. odborné – záleží na jejich charakteru (zda je více získávací, přesvědčovací, nebo odborněinformativní). Jejich výrazným znakem je oficiálnost a mluvenost.

Umělecký styl obsahuje v rámci základních literárních druhů: lyriky, epiky, dramatu, veršovaných (poezie) i neveršovaných (próza), bohatou škálu žánrů, např. v poezii: píseň, sonet, óda, hymnus ..., v próze: román, povídka, novela, črta ..., v dramatu: tragédie, komedie. Využívá nejrůznějších slohových útvarů, vypravování, popisu, líčení (subjektivního lyrického popisu), úvahy i dalších.

4.5 Styly a spisovný jazyk

Odborné, administrativní a publicistické projevy mívají za základ spisovné vyjadřování. Jsou-li realizovány mluvenou formou, setkáváme se i v nich s prostředky z jiných útvarů národního jazyka (obecněčeské nebo nářečné podoby; profesní výrazy apod., avšak oficiální projevy řečnické mají obvykle spisovný ráz). Umělecký styl na rozdíl od odborného a publicistického využívá všech útvarů a různých prostředků národního jazyka, od knižního spisovného jazyka přes obecnou češtinu, profesní mluvu po místní nářečí.

Oblast prostého sdělování, spontánního, bezprestížního, zvláště důvěrného, není omezována na prostředky spisovné. Naopak nejčastějšími prostředky této oblasti jsou v Čechách obecná čeština a na Moravě a ve Slezsku interdialekt nebo dialekt.

4.6 Slohové využívání jazykových prostředků

Různé druhy jazykových projevů a celé jejich oblasti jsou různě náročné na výběr jazykových prostředků. Jazykových prostředků z hlediska stylového, citového a dobového neutrálních se užívá ve všech funkčních stylových oblastech a ve všech druzích projevů.

Vedle neutrální stylové vrstvy jazykových prostředků jsou vrstvy prostředků stylově zbarvených: vrstva prostředků hovorových, běžně-dorozumívacích (*kytka, fotit, tláskat, mít pod čepicí*), odborných (*meningitida, vlýs*) a uměleckých, ev. básnických – např. starší poetismy (*luna, znoj, vesna, smavý, dštít*).

Ve spisovném projevu prostředědlovacím se užívá prostředků neutrálních a hovorových, neužívá se zpravidla ani lexikálních prostředků zastaralých a knižních

(jako je zájmeno *an, ana, ano*, výrazy *potážmo, posléze*) ani zastaralých gramatických podob, např. přechodníků, zvláště minulých.

K vyjádření osobního zaujetí a hodnocení slouží citově zabarvené výrazy i věty, např. zvolací, rozkazovací, přací.

V odborných textech založených na pojmovosti je nutná přesnost a jednoznačnost vyjadřování. Té dosahujeme pomocí jednoznačně užitých pojmenování, především odborných názvů (termínů), a propracovanou stavbou větinou, která vystihuje vztahy mezi jevy skutečnosti. K tomu často slouží věty složené (jinde označované jako tzv. podřadná souvětí) a věty s bohatě rozvitými členy a polovětnými konstrukcemi.

Publicistické projevy, jež mají za cíl především přesvědčovat a získávat adresáta, usilují o aktuálnost, zajímavost, rozmanitost a působivost, a proto užívají příslušných prostředků, např. příležitostných aktualizací, jež připomínají projevy umělecké. Z oblasti odborné přebírají publicisté termíny. Tím, že jich užívají mimo odborný text, rozšiřují je, ale zároveň posouvají jejich jednoznačné užití – jde o tzv. determinologizaci. Pro publicistiku je vedle aktualizace typická i automatizace vyjadřování (opakují se celé „bloky“ výrazů, vznikající nutností rychlé, čerstvé informace).

Vyjadřování umělecké na rozdíl od odborného, které je spíše abstraktní, pojmové, bývá konkrétní, obrazné, názorné. Autor vybírá z prostředků synonymních, a to podle svého osobního vkusu. Právě projevy umělecké se vyznačují největší individuálností. Všechny projevy umělecké spojuje estetická působivost.

4.7 Styl projevů mluvených a psaných

Ve všech stylových oblastech se projevují rozdíly mezi projevy mluvenými a psanými.

Projevy mluvené počítají více než psané s tím, že některé přímo nevyřčené skutečnosti jsou zřejmé ze situace projevu a ze souvislosti. Proto z hlediska užitých jazykových prostředků mají své zvláštnosti. K nim patří časté eliptické vyjadřování v oblasti slovní, větné i textové výstavby.

Mnohé v projevu dokreslují gesta a mimika autora, popř. adresáta projevu, a jiné mimojazykové (extralingvální, neverbální) prostředky doprovázející řeč.

Např. kývání hlavy ve směru vertikálním znamená u nás souhlas (u Bulharů nesouhlas), zvednutý ukazovák značí výstrahu: *pozor!*, třesení brady je znakem rozechvění mluvčího, přivřené až zavřené oči posluchače mohou signalizovat jeho nezájem o projev (ovšem jindy soustředění na recepci textu, přemýšlení).

Významná je intonace projevu, jeho frázování (členění) a užívání pauz, síla hlasu, tempo řeči apod., tj. parajazykové (paralingvální) prostředky. Např. dlouhé pauzy bývají příznačné pro autorovu váhavost, zesílení hlasu může znamenat snahu vyjádřit, že jde o důležité sdělení, ale také může být odrazem autorova rozčilení – zvláště je-li zesílení spojeno se změnou výšky hlasu. V různé situaci a podle různé intonace může např. slovo *prosím* (izolované, užitě jako výpověď) znamenat

žádost, nabídku, otázku, reakci na oslovení (*Prosím?/= co jste říkal?/Je tady pan Nováček? Prosím/ozve se pan Nováček/.*)

Projevy mluvené na rozdíl od psaných jsou bezprostřednější, bývají citově zabarvenější, protože směřují přímo k posluchači, reagují na jeho chování.

Mluvený projev klade na mluvčího jiné nároky než na projev psaný. Mluvčí upravuje tempo projevu, aby ho posluchači stačili vnímat a chápat a zároveň aby se nenudili. S ohledem na posluchače frázuje (člení větný projev na kóla / větné úseky/ a používá pauzy), přiměřeně zdůrazňuje to, co má být zdůrazněno, odstiňuje intonačně i silou hlasu projev tak, aby nebyl monotónní ...

Na rozdíl od toho psaný projev musí být formulován přesněji, explicitněji, aby bylo z textu – bez doprovodných znaků – zřejmé, co autor míní. Proto je psaný projev náročnější na vyjadřování souvislostí a vztahů, je pro něj typická propracovanější větná a textová výstavba a pečlivější volba jazykových prostředků než pro projev mluvený, zvláště nepřipravený.

V této knize nešlo o systematické výklady stylistické (ty najde čtenář ve speciálních stylistikách – některé viz v seznamu literatury), ale o zachycení vztahu mezi komunikátem – textem – a stylem.